

Dendermonde-Vlasmarkt 27-31

“Zwartzusterklooster”

Bureaustudie en archeologische prospectie met ingreep
in de bodem

Titel

Dendermonde-Vlasmarkt 27-31, 'Zwartzusterklooster', bureaustudie en archeologische prospectie met ingreep in de bodem

Auteur

Olivier Van Remoorter & David Demoen

Opdrachtgever

Solid Wonen bvba

Projectnummer

2017-0284

Plaats en datum

Gent, april 2017

Reeks en nummer

BAAC Vlaanderen Rapport 496

ISSN 2033-6896

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Bureauonderzoek	3
2.1	Landschappelijke en bodemkundige situering	3
2.1.1	<i>Topografische situering</i>	3
2.1.2	<i>Geologie en landschap</i>	4
2.1.3	<i>Bodem</i>	7
2.2	Archeologische data	9
2.2.1	<i>Centrale Archeologische Inventaris</i>	9
2.2.2	<i>Archeologisch onderzoek in Dendermonde</i>	12
2.3	Historiek en cartografische bronnen.....	14
2.3.1	<i>Historische situatie</i>	14
2.3.2	<i>Cartografische bronnen</i>	19
2.3.3	<i>Gekende en toekomstige verstoringen</i>	27
2.4	Archeologische verwachting	30
3	Methode	31
4	Resultaten	33
4.1	Bodem	33
4.2	Spoorbeschrijving en interpretatie	35
4.2.1	<i>Algemeen</i>	35
4.2.2	<i>Beschrijving en interpretatie van de sporen en structuren</i>	35
5	Vondstmateriaal	46
6	Conclusie	49
6.1	Algemeen.....	49
6.2	Beantwoording onderzoeksvragen	49
6.3	Advies	53
7	Bibliografie	55
8	Lijst met figuren	58
9	Bijlagen	60
9.1	Lijsten	60
9.1.1	<i>Sporenlijst</i>	60
9.1.2	<i>Fotolijst</i>	60
9.1.3	<i>Vondstenlijst</i>	60
9.1.4	<i>Tekenvellen</i>	60
9.2	Kaartmateriaal.....	60
9.2.1	<i>Overzichtsplan vlak 1</i>	60
9.2.2	<i>Overzichtsplan vlak 2</i>	60

9.2.3	Adviesplan	60
9.3	Digitale versie van het rapport, de bijlagen en het fotomateriaal	60

*Uitleg foto voorpagina: sfeerfoto tijdens het veldwerk met zicht op de achtergevel van het
Zwartzusterklooster*

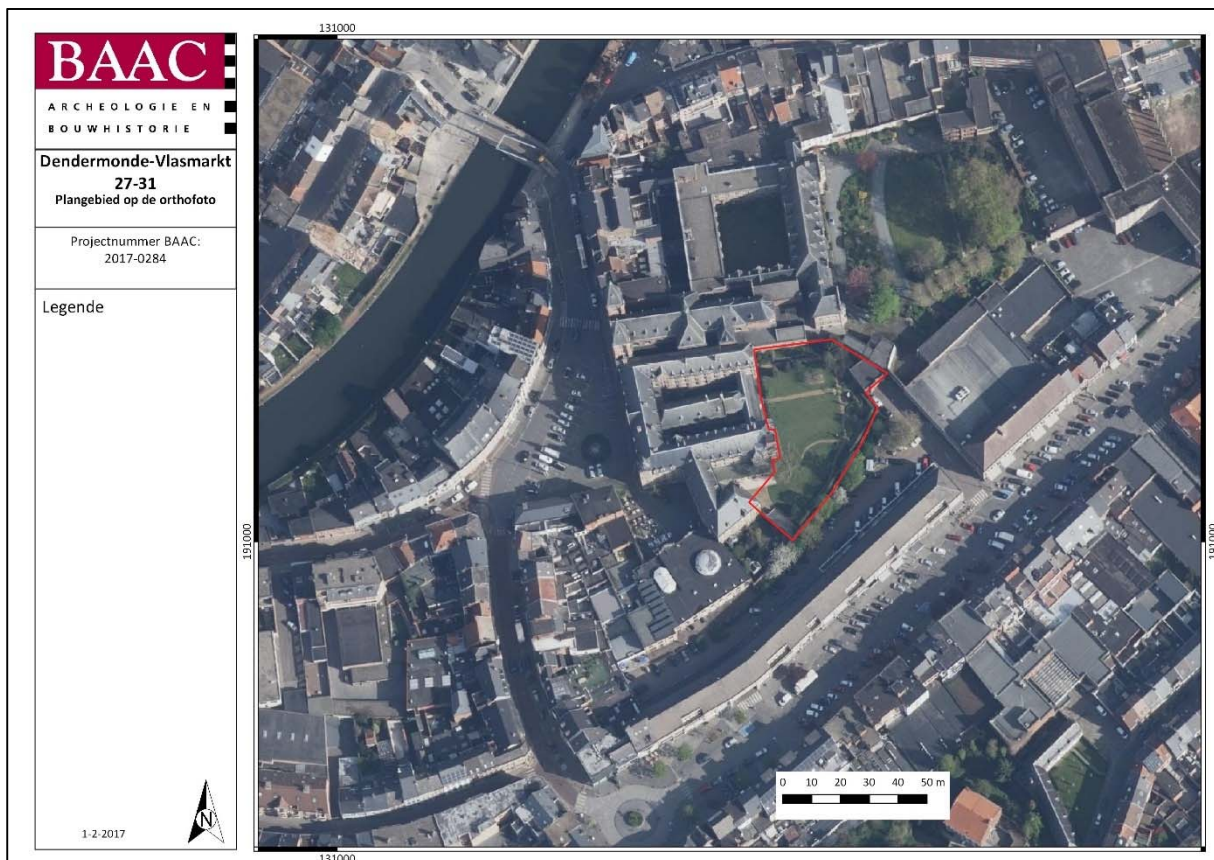
Technische fiche

Naam site:	Dendermonde-Vlasmarkt 27-31, Zwartzusterklooster
Onderzoek:	Bureauonderzoek
Ligging:	9200 Dendermonde, Vlasmarkt 27-31
Kadaster:	Dendermonde Afdeling 1, Sectie D, Perceel: 287D
Coördinaten:	X: 4.1006 Y: 51.0294 (noordoosten van het terrein) X: 4.1000 Y: 51.0295 (noordwesten van het terrein) X: 4.1002 Y: 51.0289 (zuidoosten van het terrein) X: 4.1000 Y: 51.0290 (zuidwesten van het terrein)
Opdrachtgever:	Solid wonen bvba
Uitvoerder:	BAAC Vlaanderen bvba
Projectcode BAAC:	2017-0284
Projectleiding:	Olivier Van Remoorter
Vergunningsnummer:	2017/025
Naam aanvrager:	David Demoen
Terreinwerk:	Olivier Van Remoorter, Ben Terryn en Sarah Schellens
Verwerking:	Olivier Van Remoorter en Sarah Schellens
Trajectbegeleiding:	Stani Vandecatseye (Agentschap Onroerend Erfgoed Oost-Vlaanderen)
Bewaarplaats archief:	BAAC Vlaanderen bvba (tijdelijk)
Grootte projectgebied:	607m ²
Grootte onderzochte oppervlakte:	137 m ²
Termijn:	Veldwerk: 1 dag
Reden van de ingreep:	Bouw van twee bouwblokken voor assistentiewoningen, ondergrondse parking en bijhorende nutsvoorzieningen
Bijzondere voorwaarden:	Opgesteld door het Agentschap Onroerend Erfgoed
Archeologische verwachting:	Sporen uit de late middeleeuwen, Nieuwe Tijd. Resten van het voormalige 'Prinsenhof' van de Heren van Dendermonde of de refuge van de abdij van Affligem.
Wetenschappelijke vraagstelling:	De vergunninghouder formuleert zelf de onderzoeksvragen voorafgaand aan het archeologisch onderzoek op basis van onderhavige bureaustudie (zie infra)

1 Inleiding

Naar aanleiding van een nieuwbouw van twee bouwvolumes assistentiewoningen met ondergrondse parkeergarage en bijhorende nutsvoorzieningen heeft BAAC Vlaanderen bvba in opdracht van *Solid Wonen bvba* een uitgebreid bureauonderzoek uitgevoerd voor de archeologische prospectie met ingreep in de bodem. Dit gaat gepaard met graafwerken waardoor het bodemarchief zal verstoord worden. Op basis van dit bureauonderzoek zullen de locatie van de proefputten/-sleuven en de onderzoeksvragen voorgesteld worden. Het onderzoeksgebied zelf bevindt zich onmiddellijk naast het zwartzusterklooster binnen de historische kern van Dendermonde. Op deze locatie werd ook het voormalig 'Prinsenhof' van de heren van Dendermonde aanwezig geacht. Gezien de grote oppervlakte van het onderzoeksgebied gecombineerd met de ligging werd het noodzakelijk geacht een diepgaande bureaustudie uit te voeren, alvorens over te gaan tot een archeologische prospectie.

Figuur 1: Situering van het onderzoeksgebied op orthofoto.¹

In het kader van het 'archeologiedecreet' (decreet van de Vlaamse Regering 30 juni 1993, houdende de bescherming van het archeologisch patrimonium, inclusief de latere wijzigingen) en het uitvoeringsbesluit van de Vlaamse Regering van 20 april 1994, is de eigenaar en gebruiker van gronden waarop zich archeologische waarden bevinden, verplicht deze waarden te behoeden en beschermen voor beschadiging en vernieling. In het licht van de bestaande wetgeving heeft de opdrachtgever beslist, in samenspraak met het Agentschap Onroerend Erfgoed, eventuele belangrijke archeologische waarden te onderzoeken voorafgaande aan de verkaveling. Dit kan door behoud *in situ*, als de waarden ingepast kunnen worden in de plannen, of *ex situ*, wanneer de waarden onomkeerbaar vernietigd worden. Onderdeel van de prospectie is dat er mogelijkheden gezocht worden om *in situ* behoud te

¹ Geopunt 2017 (online).

bewerkstelligen en, indien dit niet kan, er aanbevelingen worden geformuleerd voor vervolgonderzoek.

Het onderzoek werd uitgevoerd op 7 maart 2017. Projectverantwoordelijke was Olivier Van Remoorter. Ben Terryn en Sarah Schellens werkten mee aan het onderzoek. Contactpersoon bij de bevoegde overheid, Agentschap Onroerend Erfgoed provincie Oost-Vlaanderen, was Stani Vandecatseye. Contactpersoon bij de opdrachtgever (*Solid Wonen bvba*) was Bart Van der Paal.

Na dit inleidende hoofdstuk volgt een uitgebreid bureauonderzoek, met de gekende bodemkundige en archeologische gegevens betreffende het onderzoeksgebied en haar omgeving. Vervolgens wordt de toegepaste methode toegelicht. Daarna worden de resultaten van de archeologische prospectie gepresenteerd. Hieruit volgen een synthese en interpretatie van de occupatiegeschiedenis van het onderzoeksterrein.

2 Bureauonderzoek

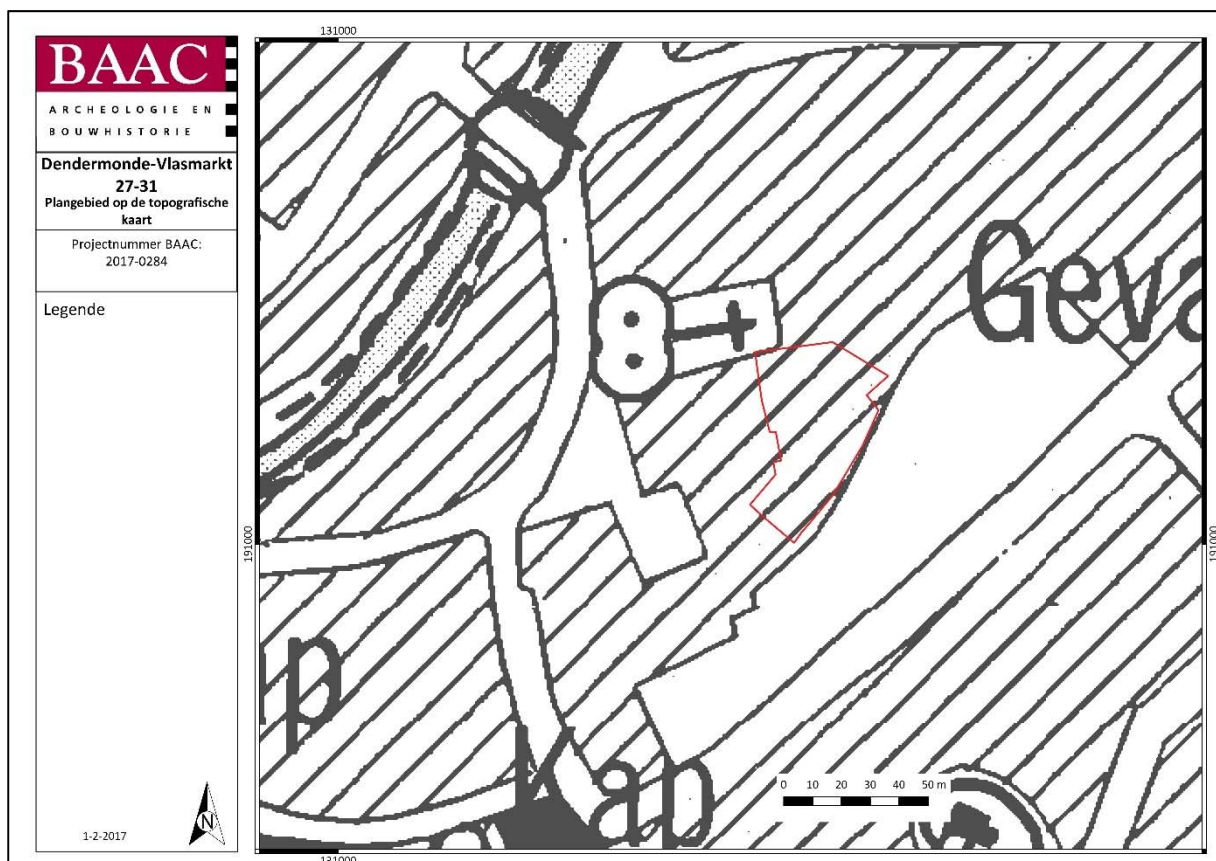
In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de beschikbare kennis inzake bodemkunde, geomorfologie, historie en archeologie met betrekking tot de onderzoekslocatie en omgeving. Deze informatie vormt de basis voor de archeologische verwachting van het onderzoeksgebied.

2.1 Landschappelijke en bodemkundige situering

2.1.1 Topografische situering

De exacte locatie van het plangebied is weergegeven op Figuur 1 tot en met Figuur 3. Het plangebied betreft een aaneengesloten gebied, gesitueerd tussen de Vlasmarkt en de Oude Vest te Dendermonde. Het onderzoeksgebied heeft een totale oppervlakte van circa 1700 m² en beslaat perceelnummer 287D. Het onderzoeksgebied ligt op de achtererven van de panden Vlasmarkt 27-31. Het projectgebied komt overeen met het ommuurede tuingedeelte van het Zwartzusterklooster. Het terrein zelf wordt nu ingenomen door grasperken, verspreide bomen en enkele tuinpaden, er is geen bebouwing aanwezig.

Op het terrein wordt door Solid Wonen bvba een nieuwbouw opgetrokken waarbij het bodemarchief tot minstens 3 meter onder het maaiveld verstoord/afgegraven zal worden. Het gevolg van deze ingreep is dat eventuele waardevolle archeologische resten onherroepelijk vernietigd zullen worden.

Figuur 2: Situering van het onderzoeksgebied op de topografische kaart.²

² Geopunt 2017 (online).

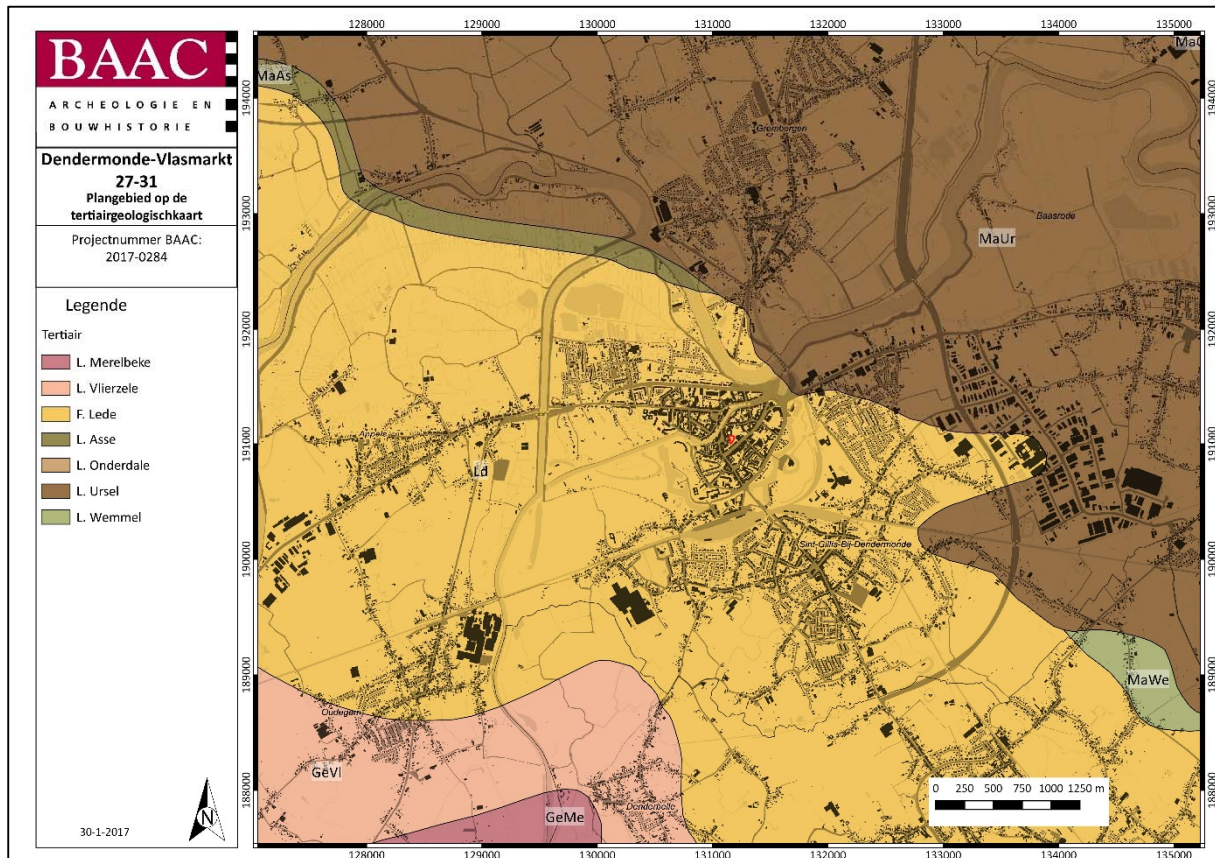

De dalen tussen deze heuvelruggen raakten later opgevuld met eolisch materiaal, waardoor ze in regel een vrij gelijkmatige hellingsgraad hebben.⁶

b) Bodemkundig

Op basis van de *Databank Ondergrond Vlaanderen*⁸ wordt binnen het plangebied het tertiair substraat gevormd door de Formatie van Lede (Ld), dat bestaat uit lichtgrijs fijn zand, soms kalksteenbanken, kalkhoudend (nummulites variolarius), soms glauconiethoudend, basisgrind. Ten noordoosten bevindt zich het *Lid van Ursel* (MaUr), dat bestaat uit grijsblauwe tot blauwe klei.⁷

Figuur 4: Situering van het onderzoeksgebied op de tertiairgeologische kaart.⁸

De oudste Quartaire afzettingen bestaan ter hoogte van het onderzoeksterrein uit grofkorrelige, vlechtende rivierafzettingen (Eenheid 46). De afzettingen – in de literatuur ook het Lid van het Bos van Aa genoemd – ontstonden in het vroege Weichseliaan en omvatten typisch meerdere afzettingscycli. Elk van deze cycli wordt gekenmerkt door een verfijning van de textuur van de afzettingen naar de top toe. Toch is er binnen deze cycli geen duidelijke gelaagdheid en gebeurt verandering van textuur erg geleidelijk. De opeenvolging van de verschillende cycli en de verfijning van de textuur binnen de cycli zelf, wijzen op een verandering in watertoevoer en een verandering in de hydraulische toestand binnen het dal van de Dender ter hoogte van het onderzoeksterrein.⁹

⁶ De Moor 2000, 8..

⁷ Buffel et al. 2009, 33-34; De Geyer 1996, 23-26; Laga et al. 2001, 142-149.

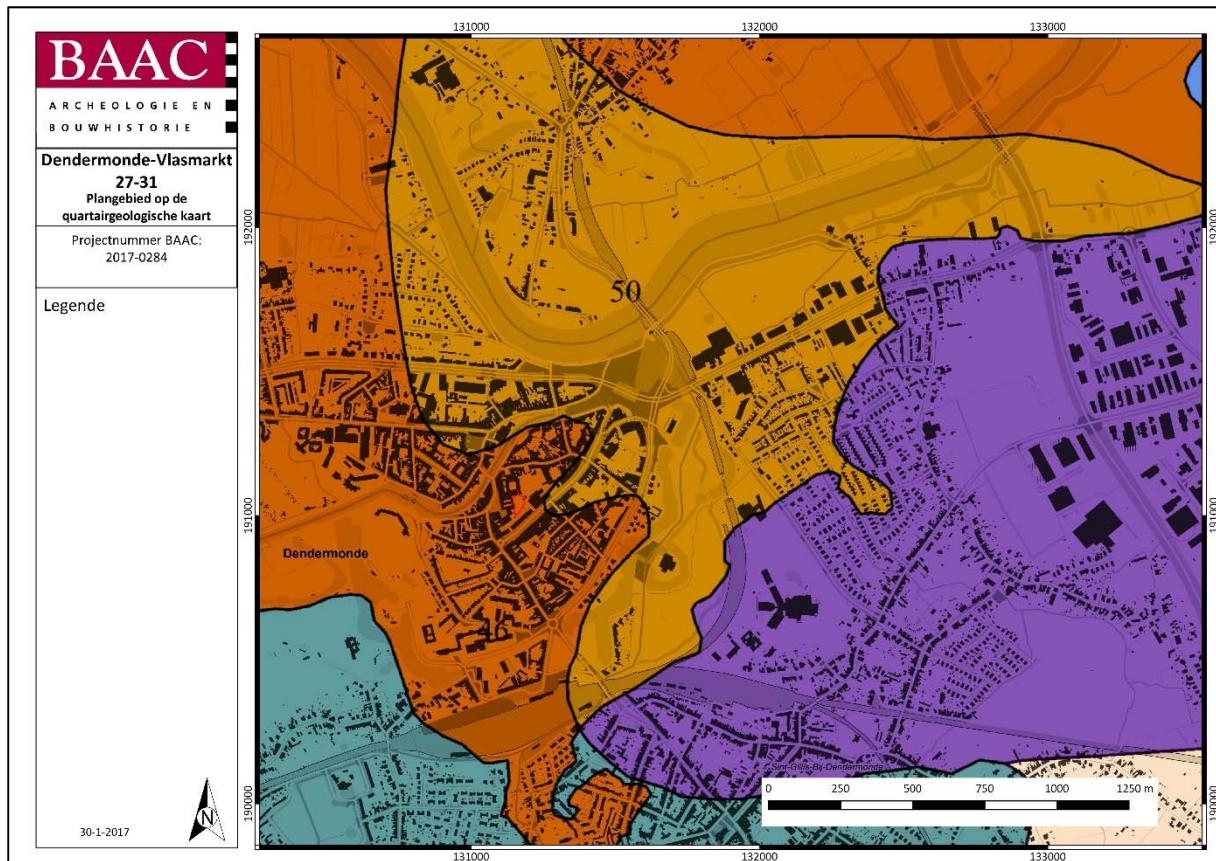
⁸ Geopunt 2017 (online).

⁹ Bogemans 1996, 33-35.

De oude fluviatiele afzettingen worden ter hoogte van het onderzoeksterrein afgedekt door zandige tot lichte zandlemige, eolische afzettingen uit het late Weichseliaan (Formatie van Gent). Deze afzettingen bestaan typisch uit een homogeen pakket aan de top en een zogenaamd 'alternerend complex' aan de basis. Het ontstaan van de ritmische afwisseling tussen zandlagen met verschillende korrelgrootte wordt aan bepaald structuurkenmerken – zoals adhesieribbels – van de afzettingen toegeschreven.¹⁰ De afzettingen van de Formatie van Gent worden afgedekt door holocene, fluviatiele pakketten.

Ten noordoosten van het onderzoeksterrein worden de afzettingen het Lid van het Bos van Aa afgedekt door zandige vlechtende rivierafzettingen (Afzetting 50). Deze afzettingen – ook het Lid van Lembeke genoemd – dateren uit het vroege Weichseliaan. Voor het overige kent dit lithoprofiel eenzelfde opbouw als Afzetting 46. Ten oosten van het onderzoeksterrein wordt de bodem gekenmerkt door eenzelfde lithoprofiel als Afzetting 50, maar ontbreekt het Holocene fluviatiele pakket (Afzetting 24). Ten zuidoosten van het onderzoeksterrein bestaat het lithoprofiel (Afzetting 17) enkel uit afzettingen van het Lid van Lembeke en de Formatie van Gent. Overige afzettingen ontbreken in dit lithoprofiel. Even verder in zuidoostelijke richting bestaat het lithoprofiel (Afzetting 2) enkel uit afzettingen van de Formatie van Gent. Hier zijn deze afzettingen in regel meer dan 1 m dik.¹¹

Figuur 5: Plangebied op de quartairegeologische kaart 1:50.000.¹²

¹⁰ Bogemans 1996, 21-23; Gullentops et al 2001, 158-162.

¹¹ Bogemans 1996, 21-36; Gullentops et al. 2001, 163.

¹² Geopunt 2017 (online).

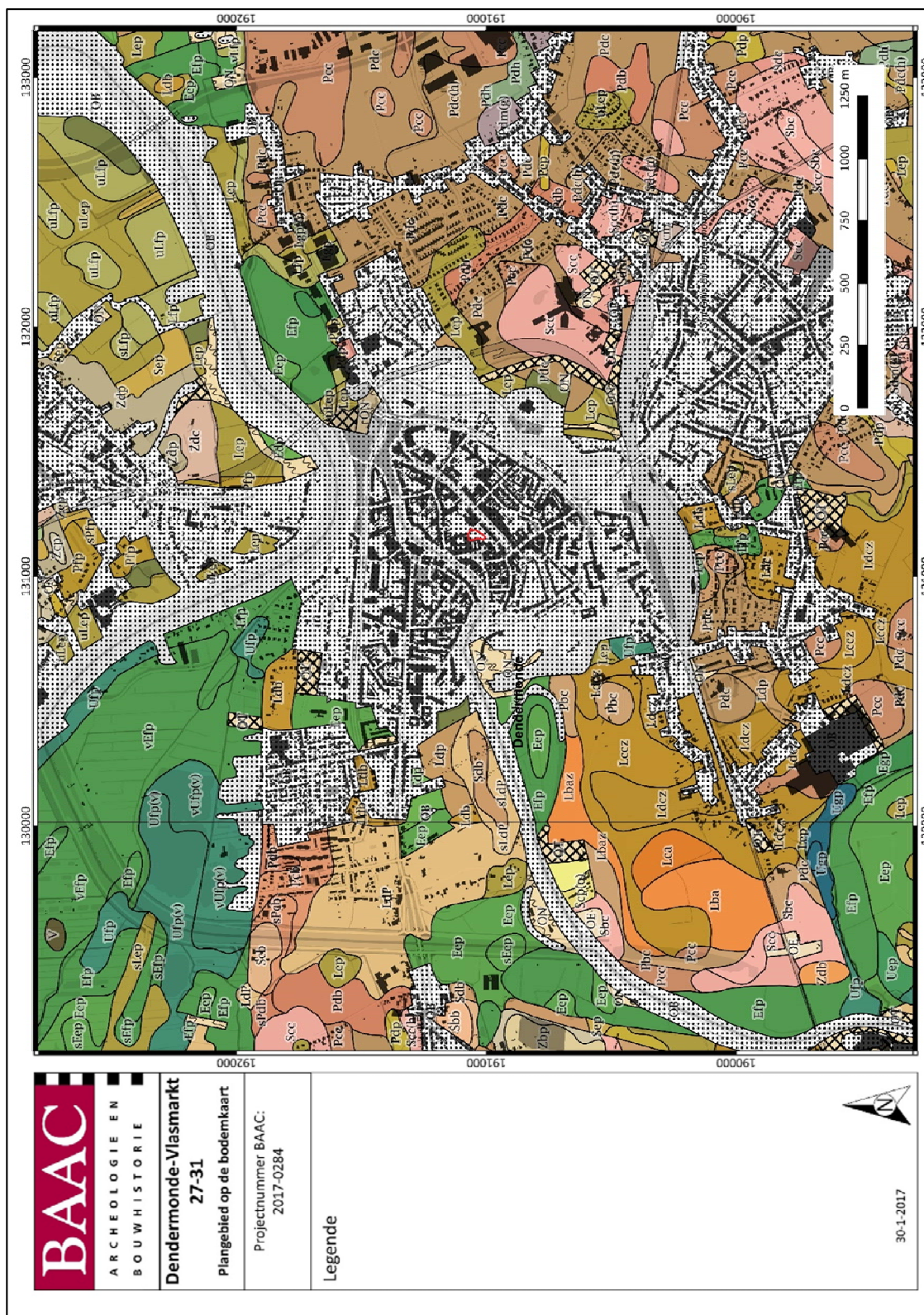
2.1.3 Bodem

Op de digitale bodemkaart van Vlaanderen (DOV) is het onderzoeksgebied ingekleurd als bodems van antropogene oorsprong gelegen in stedelijk bebouwd gebied (OB). De in de naaste omgeving gekarteerde bodems zijn zeer natte zandleembodems zonder profiel (Lfp), natte zandleembodems zonder profiel (Lep), matig natte zandleembodems met structuur B-horizont (Ldb), matig natte zandleembodems met sterk gevlekte verbrokkelde textuur B-horizont (Ldcz), matig natte lemige zandbodems met structuur B-horizont (Sdb), droge lichte zandleembodems met sterk gevlekte verbrokkelde textuur B-horizont (Pbc), zeer sterk gleyige kleibodems zonder profiel (Efp), sterk gleyige kleibodems zonder profiel (Eep) en opgehoogde gronden (ON).¹³

---

¹³ Van Ranst & Sys 2000.

Figuur 6: Plangebied op de bodemkaart van Vlaanderen.¹⁴

¹⁴ Geopunt 2017 (online).

2.2 Archeologische data

2.2.1 Centrale Archeologische Inventaris

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) is een databank van archeologische vindplaatsen in Vlaanderen. Dit overheidsinstrument helpt ons om een inschatting te maken over het archeologisch potentieel van het onderzoeksgebied. Voor het onderzoeksgebied zelf zijn er geen archeologische waarden gekend (Figuur 7).¹⁵ In de ruime omgeving van het onderzoeksgebied zelf zijn echter wel verschillende archeologische waarden gekend (Tabel 1).

Tabel 1: Archeologische waarden in de CAI in de onmiddellijke omgeving van het plangebied.¹⁶

CAI-NUMMER	OMSCHRIJVING
827	DENDERMONDE GROTE MARTK; SPOREN VAN DE GRACHT MET BESCHOEIING ROND DE BURCHT, BEGRAVINGEN ROND DE BURCHTKAPEL, OUDSTE SPOREN VANAF DE 12 ^E EEUW. RESTEN VAN VERSCHILLENDE MARKTPLEINEN ¹⁷
1151	DENDERMONDE – ONZE-LIEVE-VROUWKLOOSTER; 13 ^E EEUWS KLOOSTER, POORTGEBOUW, GAANDERIJ EN WOONVLEUGEL (17 ^E – 18 ^E EEUW); ENKELE VLAKGRAVEN (LATE ME) ¹⁸
1153	DENDERMONDE – AUGUSTIJNENKLOOSTER; KLOOSTER DAT OPKLIMT TOT DE 14 ^E EEUW (WERFCONTROLE), HUIDIGE GEBOUW KLIMT OP TOT DE 17 ^E EEUW ¹⁹
1189	DENDERMONDE – BELFORT; LAKENHALLE (1350) EN BELFORT (1377), TEGENWOORDIG UNESCO WERELDERFGOED ²⁰
1197	DENDERMONDE – DE COP; BEERPUT BEHORENDE BIJ PAND 'DE COP' UIT 16 ^E EEUW. VERDER NOG RESTEN VAN EEN WONING UIT NATUURSTEEN ²¹
1246	DENDERMONDE – PRINSENHOF/KAPUCIJNENKLOOSTER; KLOOSTER DAT OPKLIMT TOT DE 16 ^E EEUW; MOGELIJK BURCHT VAN DE 'HEREN VAN DENDERMONDE' (LATE ME) ²²
1249	DENDERMONDE – LEMBORCH. RESTEN VAN HET ST.-JORISSCHUTTERSHOFUIT 17 ^E EEUW. OOK OUDERE RESTEN (12 ^E -13 ^E EEUW)
1254	DENDERMONDE – VLASMARKT; KAPEL VAN ST.-JAN-BAPTIST ²³
1263	DENDERMONDE – TORREPOORT; CARTOGRAFISCHE INDICATOR, STADSPOORT OPGERICHT OP DE EERSTE STADSWAL, BOVEN DE TORREGRACHT ²⁴
1266	DENDERMONDE – KOORNHUIS; INDICATOR VOOR HET VOORMALIGE KOORNHUIS OP DE VLASMARKT

¹⁵ Centrale Archeologische Inventaris (CAI) 2017 (online).

¹⁶ Centrale Archeologische Inventaris (CAI) 2017 (online).

¹⁷ Buyse et al. 2007.

¹⁸ Stroobants 1983, 45-46; Velleman 2005; Stroobants & Pee 1981; Stroobants et al 1981, 191; Dhanens 1961, 215-216; Stroobants 1983, 45-46; Stroobants 1982, 52-53; Stroobants 1984, 51.

¹⁹ Pee 2003, 5-17; Verlaeck 1999, 43; Dhanens 1961, 201-202.

²⁰ Verdonck & Deceuninck 2012; Dhanens 1961, 19-33.

²¹ Beeckman & Lambrecht (eds.) 2007.

²² Pee 2003, 5-17; Dhanens 1961, 200-201.

²³ Pee 2003, 5-17.

²⁴ De Vlaminck 1998.

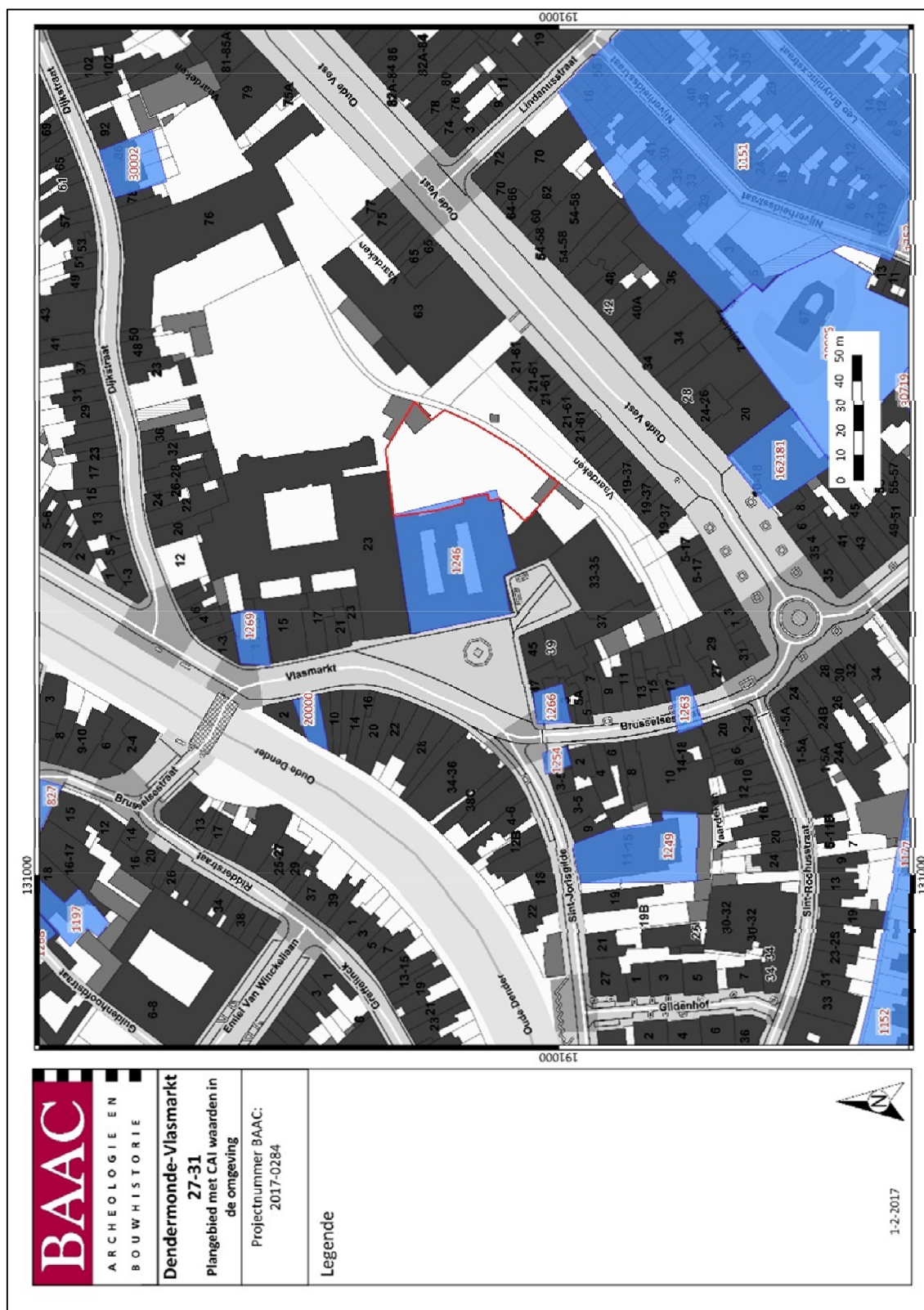
1268	DENDERMONDE – GROTE MARKT; ST.-NIKLAAS & ST.-JORISKAPEL, INDICATOR, OUDSTE VERMELDING 1328
1269	DENDERMONDE – VLASMARKT; INDICATOR ST.-ELOOISKAPEL
20000	DENDERMONDE – VLASMARKT; HOUTEN FUNDERINGSPALEN EN ENKELE SCHERVEN ROOD AARDEWERK EN FAIENCE AANGETROFFEN OP 5 M DIEPTE
30000	DENDERMONDE – KERKSTRAAT-KERKGRACHT; OVERBLIJFSELEN NOORDELIJKE EN ZUIDELIJKE GRACHTMUREN VAN DE KERKGRACHT, LATE ME ²⁵
30002	DENDERMONDE – DIJKSTRAAT; GEBOUW MET VLOERRESTEN, HAARDPLAATS, STEMPELTEGELS (17 ^E EEUW) ²⁶
30005	DENDERMONDE – PASTORIE; PASTORIJ MET WALGRACHT UIT DE 12 ^E – 14 ^E EEUW ²⁷
162181	DENDERMONDE-OUDE VEST; SPORENCLUSTER MET DATEERBAAR MATERIAAL UIT DE 17 ^E EEUW EN RESIDUEEL AARDEWERK UIT DE 14 ^E EEUW

²⁵ Stroobants 1983, 45-46; Stroobants 1990, 13; Bosteels 1992, 5-61.

²⁶ Stroobants 1981.

²⁷ Stroobants et al. 1981, 197-199; Stroobants 1981, 41-42.

Figuur 7: CAI-kart van het onderzoeksgebied met de archeologische vindplaatsen in de omgeving.²⁸

²⁸ Centrale Archeologische Inventaris 2017.

2.2.2 Archeologisch onderzoek in Dendermonde

Reeds in de jaren dertig van de vorige eeuw werden de eerste archeologische opgravingen uitgevoerd op het grondgebied van Dendermonde. Op de Zwijvekeouter werden resten aangetroffen van Gallo-Romeinse en Merovingische begraafplaatsen.²⁹ Nadien viel het archeologisch onderzoek in de historische binnenstad stil. Enkel amateuronderzoek, noodopgravingen en vaststellingen werden uitgevoerd. Deze gebeurden vaak op aangeven van de actieve Oudheidkundige Kring van het Oud Land van Dendermonde en de stadsconservator en -archivaris Aimé Stroobants. Zo werden o.a. archeologische vaststellingen gedaan bij werken aan het Zwijvekemuseum en bij de heraanleg van de rioleringen van de huidige Kerkstraat waar de middeleeuwse resten van de vroegere Kerkgracht werden vernield.

Pas in het begin van de 21e eeuw (2002/2003) zal er een meer gestructureerde registratie plaatsvinden van de archeologische resten die aangetroffen werden bij diverse bouwwerven. Dit gebeurde door het Dendermonds Archeologisch Team. Een eerste belangrijk wapenfeit was de opgraving van de Grote Markt toen beslist werd om voorafgaandelijk aan de heraanleg van de Grote Markt een archeologisch onderzoek uit te voeren (CAI 827). De opgravingen op de Grote Markt zouden de eerste wetenschappelijk verantwoorde opgravingen worden in het historische hart van de stad. Het onderzoek bracht informatie aan het licht over het vroegste uiterlijk van de stad (10^e – 11^e eeuw) en de verdere ontwikkeling van het stadscentrum in de late middeleeuwen en de nieuwe tijden.³⁰

Naar aanleiding van het succes van het archeologische onderzoek werd het archeologisch project verder gezet. De komende jaren werd archeologisch onderzoek uitgevoerd op de site van de huidige stadsbibliotheek (2005/2006) (resten van verschillende stadsgrachten, een leerlooierij (16^e – 17^e eeuw) en laatmiddeleeuwse sporen), in het vroegere huis 'de Cop' op de Grote Markt (2005) (beerput 15^e – 16^e eeuw), Emiel Van Winckellaan (2006) (resten middeleeuwse stadsgracht) en in de tuinen van het vroegere Birgitiessenklooster (2007) (prospectie met ingreep in de bodem).

Na de ontbinding van het archeologische team in 2007 werden nog verschillende archeologische opgravingen en prospecties met ingreep in de bodem uitgevoerd op het grondgebied van de stad Dendermonde. Hieronder worden kort de belangrijkste toegelicht.³¹

BAAC Vlaanderen werd aan de Oude Vest 10-18 in 2012 een archeologische prospectie met ingreep in de bodem door middel van proefputten uitgevoerd (CAI 162181). Er werden in totaal 4 proefputten gegraven waarbij voornamelijk postmiddeleeuwse sporen (17e-19e-eeuwse) aangetroffen werden. Het ging hierbij vooral om baksteenresten. Er werden ook enkele grondsporen geregistreerd die in de late middeleeuwen konden gedateerd worden. Daarnaast werden ook twee grachten geregistreerd, één gekanaliseerde afwateringsgracht en de aanzet van een stadsgracht, een van de grote stadsgrachten van Dendermonde, nu de huidige Oude Vest.³²

Het archeologisch onderzoek op de site Mariatroon vond plaats in twee fasen. De eerste fase werd uitgevoerd in het najaar van 2010 en het voorjaar van 2011 door Antea.³³ De tweede fase werd in de zomer van 2013 uitgevoerd door BAAC Vlaanderen.³⁴ Tijdens de eerste fase werden vooral sporen uit de middeleeuwen aangetroffen. De oudste sporen konden op basis van het aangetroffen aardewerk in de volle middeleeuwen gedateerd worden. Een volgende grote groep is de laatmiddeleeuwse periode. Het ging hierbij om verschillende kuilen, grachten en afvalcontexten. Ook restanten van de kloosterfase werden aangetroffen, het ging hierbij om enkele muurresten, vloerniveaus en verschillende afvalkuilen. Opvallend was de aanwezigheid van verschillende eigendomsmerken op

²⁹ Inventaris Onroerend Erfgoed, ID 25550.

³⁰ Buyse et al. 2007.

³¹ De hierboven neergeschreven paragrafen zijn grotendeels overgenomen uit Vervoort 2017.

³² Janssens, Janssens & Van Remoortel, 2012.

³³ Goudie Falkenbach et al. 2012.

³⁴ Vervoort 2017.

enkele van de aangetroffen scherven. Een uitzonderlijke vondst is de noodbegrafplaats ten gevolge van een pestepidemie uit het laatste kwart van de 16^e eeuw.³⁵

De tweede fase van het veldwerk werd zoals hierboven vermeld uitgevoerd door BAAC Vlaanderen in de zomer van 2013. Opnieuw werden verschillende middeleeuwse en postmiddeleeuwse sporen aangetroffen. Echter, in deze zone was de verstoringsgraad veel hoger dan in de eerste fase. De meeste sporen uit de oudere fasen datering in de late middeleeuwen, met een sterke nadruk op de 14e eeuw. Uit de kloosterfase zijn enkele muurresten, een gracht met zijarm en twee afvalkuilen bewaard. Ook hier konden bij één van de afvalkuilen ook eigendomsmerken herkend worden. Uit de post-kloosterfase werden verschillende baksteenresten en een groot keldervolume aangetroffen dat tot het 19e-eeuwse klooster der Maricollen kon gerekend worden.³⁶

Aan het Sint-Alexiusbegijnhof werd door Monument Vandekerckhove ook een beperkt archeologisch onderzoek uitgevoerd in het voorjaar van 2013. Er werden twee zones onderzocht, waarbij Zone 1 in één werkput en zone 2 in drie werkputten onderverdeeld werden. Hierbij werden vooral sporen uit de middeleeuwen en postmiddeleeuwen aangetroffen. De oudste sporen gaan op basis van het vondstmateriaal terug tot de 14e eeuw. Het gaat hierbij om enkele kuilen en lagen. Verder werden ook enkele loopniveaus, vloerniveaus en muurresten uit de Nieuwe Tijd geregistreerd die mogelijk gelinkt kunnen worden aan de verschillende bouwfases van het Begijnhof. In de zone van de bleekweide werd een gedeelte van een begraafplaats aangetroffen. In totaal werden 51 grafkuilen geregistreerd, waarvan een beperkte selectie opgegraven werd. De vondsten wijzen op een datering in het einde van de 16^e eeuw. Er wordt geopperd dat het gaat om pestslachtoffers, maar een piste van een conflict kan niet uitgesloten worden.³⁷

In de zomer van 2015 werd eveneens door Monument Vandekerckhove een archeologisch onderzoek in de lakenhalle en het stadhuis uitgevoerd. Hierbij werden vooral resten van de vroegere indeling van de lakenhal aangetroffen bestaande uit funderingsresten en vloerniveaus.³⁸

Uit de resultaten van deze onderzoeken is gebleken dat de ondergrond van de stad Dendermonde nog belangrijke aanwijzingen bevat over haar geschiedenis. Het onderzoek van het Dendermondse bodemarchief kan belangrijke informatie opleveren teneinde de lacunes in de geschiedenis van de stad, waarvan het archief in vlammen opging in september 1914, aan te vullen.

³⁵ Goudie Falkenbach et al. 2012.

³⁶ Vervoort 2017.

³⁷ Heyvaert in prep.

³⁸ Weekrapporten Monument Vandekerckhove [online].

2.3 Historiek en cartografische bronnen

2.3.1 Historische situatie³⁹

Over de oudste geschiedenis van Dendermonde zijn vrijwel geen gegevens bekend. De enige aanwijzingen over bewoning en menselijke activiteit in en rond het pre-middeleeuwse Dendermonde zijn immers erg schaars. Het gaat in eerste instantie over enkele losse vondsten uit de steentijden en de metaaltijden die tijdens baggerwerken in het begin van de 20^e eeuw aan het licht kwamen. Daarnaast werd op de Zwijvekekouter, net ten westen van de huidige stadskern, een Merovingisch grafveld blootgelegd. In de directe omgeving van dit grafveld werden ook twee Romeinse brandrestengraven aangetroffen.⁴⁰

Het ontstaan van de huidige stad Dendermonde wordt door historici in de 9de eeuw geplaatst en is onlosmakelijk verbonden met de oprichting van een versterking die op een eiland in de Dender werd gebouwd ter hoogte van het huidige Justitiepaleis. Dat het mogelijk een kunstmatig gecreëerd eiland betrof, werd aangetoond tijdens archeologisch onderzoek uitgevoerd op de Grote Markt in 2002. Tijdens het onderzoek werden de resten aangetroffen van de voormalige Visgracht, die het eiland aan de westelijke zijde omsloot. Aan de oostelijke zijde werd het eiland omsloten door de Oude Dender. De ronde vorm van de huidige Astridlaan geeft de vroegere loop van de Dender aan. Ten westen van de oever van de Visgracht, op de huidige Grote Markt, werden resten van een verspitte kleilaag aangetroffen die mogelijk een resultaat was van het uitgraven van de gracht.

De strategisch belangrijk gelegen versterking vormde de basis van wat later de heerlijkheid Dendermonde zou worden. Ze bleef dienst doen als machtscentrum van de lokale heren van Dendermonde die een belangrijke plaats in de geschiedenis van middeleeuws Vlaanderen innamen. Niet enkel werden de heren van Dendermonde voogden van de Gentse Sint-Baafsabdij maar ze schopten het in de 11de eeuw reeds tot pairs van de Graaf van Vlaanderen. De eerste historisch gekende heer van Dendermonde is Reingot I van Gent (1034/37-1067), voogd van de Sint-Baafsabdij en stichter van de O.-L.-Vrouwekerk van Dendermonde (midden 11^e eeuw). De eerste heer die genoemd wordt naar de hoofdplaats van de heerlijkheid is Reingot II van Dendermonde (1085-1106), tevens voogd van de Sint-Baafsabdij en stichter van het kapittel van Dendermonde.

Wanneer precies en door wie de oudste stadsmuren van Dendermonde werden opgericht is niet gekend. Dat de stad zeker voor het einde van de 12e eeuw voorzien was van een vorm van stadsomwalling mag blijken uit een oorkonde uit 1190 verleend aan de stad door Filips van den Elzas, graaf van Vlaanderen, en Willem van Béthune, heer van Dendermonde. In deze oorkonde is sprake van een *portas aquarium*. Hieruit kan worden opgemaakt dat de stadsversterking alleszins oor 1190 moet zijn aangelegd. De 12e-eeuwse stadsversterking liep wellicht langsheen de Bertoutsvest. De stadsgracht vertrok in het zuiden tegenover de monding van de Vliet, draaide rond de Onze-Lieve-Vrouweker om in het oosten uit temonden in de Schelde. Op de rechteroever vormde de Toren- of Torregracht, die begon aan de Vliet, de oudste stadswal/-gracht die in het noorden aansloot op de Dender.⁴¹ Deze werd vervolgens uitgebreid met een tweede stadswal, de Vest, waardoor de stad aan de oostzijde over een dubbele omgrachting beschikte. Het tracé van deze meest oostelijke gracht weerspiegelt zich in de huidige Sint-Rochusstraat en de Oude Vest.⁴² Het onderzoeksgebied ligt binnen deze eerste stadsversterking, net ten noorden van de binnenste van deze dubbele grachten (zie ook infra). Over het bestaan en uitzicht van stadsmuren en stadspoorten is geen informatie beschikbaar.

Ook in de 13e eeuw ontwikkelde de kleine stad zich verder tot een belangrijk handels- en machtscentrum, mede mogelijk gemaakt door haar gunstige ligging aan de samenvloeiing van Dender en Schelde. In 1233 schonk Robrecht van Béthune Dendermonde stadsrechten en voor het einde van

³⁹ Zie Vervoort 2017, 15-17; Buyse et al. 2007, 6-21.

⁴⁰ Verlaeckt 1999, 41-42; Agentschap Onroerend Erfgoed 2017.

⁴¹ Buyse et al. 2007, 11-14.

⁴² Agentschap Onroerend Erfgoed 2017 (online).

de 13e eeuw vond een eerste uitbreiding van de stadsomwalling plaats. Uit deze periode dateren de eerste meldingen van de Brusselse en de Mechelse Poort.

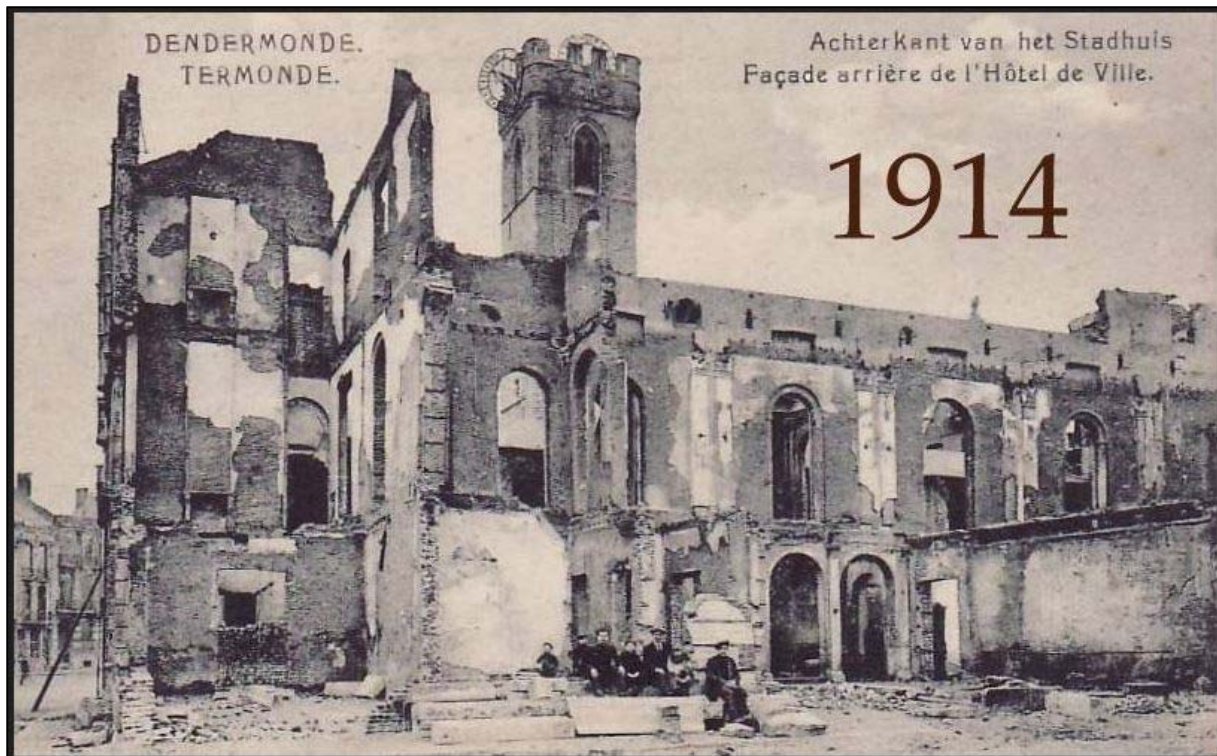
De laatste 'echte' heer van Dendermonde is Ingelram van Amboise die in 1334 leenhulde bracht aan de graaf van Vlaanderen. Het is Ingelram van Amboise die in 1337 het ambacht van de lakenwevers toestemming gaf voor de bouw van een nieuwe lakenhalle op de grond voor de burcht (op de plaats van het vroegere neerhof). Vanaf 1355 was de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, zelf heer van Dendermonde. Hij gaf opdracht voor de tweede stadsuitbreiding. Mogelijk werd in deze periode de volledige omwalling gerenoveerd. Het huidige stratenplan van de stad verschilt niet zo veel van het 14^e-eeuwse stratenplan. Ook de belangrijkste monumenten van de stad op de Grote Markt dateren uit de 14^e eeuw. Het Vleeshuis is iets ouder en dateert uit het einde van de 13^e eeuw. De lakenhalle, het stadhuis en het belfort werden alle in de loop van de 14^e eeuw opgericht. Verder waren er tal van kloosters en kapellen, een oud en nieuw Begijnhof aanwezig in de stad. In 1380 werd de stad belegerd, veroverd en geplunderd door de Gentenaars. De oude burcht, die zich nog steeds op een eiland in de Dender bevond, werd niet meer heropgebouwd.

Helaas voor Dendermonde was dit niet de laatste keer dat de stad oorlogsschade opliep. Op het einde van de 16^e eeuw werd de middeleeuwse stadsversterking omgebouwd tot een gebastioneerde versterking. Dankzij de nieuwe versterkingen kon de stad zelfs een belegering afslaan van de Zonnekoning Lodewijk XIV in 1667, iets waar menige huidige stadsbewoner nog steeds trots op is. In 1706, tijdens de Spaanse Successieoorlog, werden de stadsversterkingen echter grotendeels in puin geschoten door Engelse troepen.

De stadsversterkingen werden in 1708 heropgebouwd volgens de principes van Vauban. Op het einde van de 18^e eeuw werd de vesting echter terug ontmanteld op bevel van keizer Jozef II. Ook het voormalige dubbelklooster der Birginitessen, waarvan het projectgebied deel uitmaakte, werd door dezelfde keizer opgeheven.

Na het Congres van Wenen in 1815 werd Dendermonde opgenomen in de versterkingen van de Wellingtonlinie. De aanleg van nieuwe muren, poorten en versterkingen startte in 1816. Het bomvrije Arsenaal dat zich ten zuidwesten van het projectgebied bevindt, maakte deel uit van deze vroeg-19^e-eeuwse verdedigingslinie. Tot 1906 bleef Dendermonde een vestingstad. Het ontmantelen van de verdedigingswerken bleef echter achterwege, getuige de vele resten in het huidige stadsbeeld. In 1914 vochten het Duitse en het Belgische leger een zware veldslag uit om de controle van de strategisch erg belangrijke Scheldebrug. Het Belgische leger verzekerde het veldleger de mogelijkheid zich terug te trekken uit het Verschanste Kamp Antwerpen en kon zich zo terugtrekken naar de IJzer. Als wraak werd de stad volledig vernield door het doortrekkende Duitse leger. Samen met de stad ging tevens het stadsarchief in vlammen op, waardoor we beroofd werden van een groot deel belangrijke historische bronnen over de geschiedenis van de stad.

Figuur 8: Zicht op het vernielde stadhuis met archiefkamer.⁴³

Het 'Prinsenhof'

De heren van Dendermonde hadden een verdedigbare burcht op het Dendereiland. Maar deze defensieve structuren waren alles behalve comfortabel, waardoor de nood ontstond aan een meer comfortabele stadswoning. Het Prinsenhof was de vermoedelijke oude woonplaats van de Heren van Dendermonde. De exacte oprichting van dit hof is niet geheel duidelijk, maar er kan verondersteld worden dat dit wel enigszins gelijktijdig is met de oprichting van de stadversterkingen in de 12^e eeuw gezien de ligging op rechteroever van de Dender. Hoewel geweten is welke delen van het Prinsenhof door welke instelling overgenomen werden (zoals uit de beschrijving hierboven blijkt), is maar weinig over het uitzicht, de omvang en de bouwgeschiedenis van deze belangrijke plaats gekend. Het omvatte het terrein van de huidige Sint-Pieters en Sint-Pauluskerk, het zwartzusterklooster, en het huidige winkelcentrum de Vismijn.⁴⁴ Het ging om een verzameling van gebouwen rond een afgesloten binnenplein. In de 13^e eeuw staat dit hof gekend als het *Lombaarenhof*, naar de Italiaanse geldwisselaars die op deze plaats resideerden.⁴⁵

Wanneer in 1397 Maria van Vlaanderen en Ingelram Ossefont als vrouwe en heer van Dendermonde hun heerlijkheid verkopen aan de Franse koning, schenkt die het gebied een jaar later aan de Vlaamse graaf Lodewijk van Male. Deze heeft geen permanent verblijf in Dendermonde nodig en daarom wordt het Prinsenhof als ambtswoning aan de Hoogbaljuws van de Stad en het Land van Dendermonde geschonken. In het begin van de 15^e eeuw komt het in het bezit van hoogbaljuw Geraerd van Maldegem, die als ambtenaar hier de belangen van de graaf veiligstelt en de rechtspraak controleert.

In het begin van de 16^e eeuw neemt Jan Van Royen, heer van Paddeschoot zijn intrek in het Prinsenhof. In 1529 staat hij de noordelijke vleugel af aan Philip van Royen. In dezelfde periode verkocht hij ook de zuidelijke vleugel aan de Benedictijnenabdij van Affligem die hier een refuge oprichten. Het is een

⁴³ <https://portfoliogw.files.wordpress.com/2014/09/dmonde-sep-1914.jpg>.

⁴⁴ Pee & Stroobants 1991, 227.

⁴⁵ Pee & Stroobants 1991, 227-228.

roerige periode van frustratie bij veel edelen over het bestuur van koning Filips II. De noordelijke vleugel komt in 1596 in handen van de plaatselijke bevelhebber de Idiaquez, waarna hij het pand afstond aan de paters Kapucijnen die hier hun klooster oprichtten. Het centrale gedeelte van het Prinsenhof zou in de 17^e eeuw dienst doen als woning voor de militaire gouverneur, waarnaar de naam "Gouvernement" verwees.

In 1828 vestigden de zwartzusters zich in het voormalige Gouvernement, net ten zuiden van het voormalige kapucijnerklooster. Ten zuidoosten van hun klooster bevond zich de gendarmerie, gevestigd in de panden die tot de Refuge van de abdij van Affligem kunnen gerekend worden.⁴⁶ Gedurende de 19^e eeuw vinden verschillende verbouwingen plaats, tot in WOI het klooster afbrandt en in zijn huidige vorm herbouwd zal worden (zie ook infra).

Sint-Pieters en Sint-Paulusabdijkerk⁴⁷

De huidige Sint-Pieters en Sint-Pauluskerk die in het noorden aan het Zwartzusterklooster grenst, werd in 1901-1902 opgericht op de locatie van de voormalige kapucijnerkerk. Het onderzoeksgebied bevindt zich ten zuidoosten en zuiden van deze kerk. De geschiedenis van de plaats waar de abdijkerk en het klooster van de zwarte zusters gevestigd zijn, gaat terug tot het voormalige zogenaamde Prinsenhof.

De zuidelijke vleugel van dit hof en de bijhorende gronden werden in het midden of derde kwart van de 16de eeuw gekocht door de benedictijnen van de Abdij van Affligem die er een grote refuge inrichtten (zie ook infra, kaart van J. Blaeu). Tot in de eerste decennia van de 17^e eeuw was deze door een voorplein met een ingangspoort afgesloten van de rest van de Koornaard en gekend als de Affligemhoek. Vanaf het begin van de 17^e eeuw werden de gebouwen geleidelijk aan verkocht. In 1828 vestigden de zwartzusters zich op de Vlasmarkt en kochten het zogenaamde "Gouvernement", dat een gedeelte van de refuge van Affligem omvatte.

De noordelijke vleugel van het voormalige Prinsenhof en de aanpalende gronden werden in 1596 aangekocht door de Spaanse plaatselijke bevelhebber de Idiaquez en aan de paters kapucijnen geschonken die zich enige tijd voordien in de stad hadden gevestigd in een voormalige brouwerij. Na de schenking vingen deze meteen aan met de bouw van een kloosterkerk die drie jaar later ingewijd werd.

Circa 1626-1629 werden nieuwe kloostergebouwen en een nieuwe kerk opgericht naar de plannen van broeder Benignus van Amersfoort (of van Antwerpen). Volgens een grondplan van B. Cnops bestond het kloosterpand in 1827 uit drie vleugels rondom een vierkant kloosterhof waarvan de vierde vleugel of zuidvleugel gevormd werd door de oostelijk georiënteerde Sint-Franciscuskerk.

In 1797, onder het Franse regime, werd ook het kapucijnenklooster afgeschaft. In 1815, onder het Hollandse gezag, kreeg men toestemming de kerk tot een openbare bidplaats in te richten, bediend door een kapelaan.

Een Belgisch koninklijk besluit van 1842 handhaafde de abdijkerk als openbare kapel met bezoldigde kapelaan, nu een pater benedictijn van de in 1837 in het voormalige kapucijnenklooster heropgerichte abdij van Affligem. In 1901-1902 werd de te klein geworden kerk afgebroken en vervangen door de huidige neogotische abdijkerk.

Gedurende het laatste kwart van de 19de eeuw werd het voormalige kapucijnenklooster dat door de heropgerichte orde van de benedictijnen van Affligem in 1837 verworven was, verbouwd en vergroot rond een rechthoekige pandhof. Ook de kerk werd vergroot en tot kruiskerk verbouwd. Onder Dom Jozef Vael werd door architect Bauwens de abdij in 1886 vergroot in neogotische stijl. Onder Dom Maurus Lebeau, zoon van een aannemer, stelde Bauwens in 1891 een plan op voor een nieuwe kerk

⁴⁶ Pee & stroobants 1991, 228-229.

⁴⁷ Inventaris Onroerend Erfgoed 2017a (online).

met aanpalende bibliotheek en nachtkapel. Enkel de achter de kerk gelegen bijbouw met bibliotheek en nachtkapel werd gerealiseerd.

Pas in 1901-02 werd op de plaats van de voormalige kapucijnenkerk een nieuwe, grotere kerk in neogotische stijl opgetrokken gewijd aan Sint-Petrus en Sint-Paulus, met behoud van de vermelde bibliotheek en nachtkapel. In ditzelfde ontwerp werd tevens het aanpalende poortgebouw nummers 23 voorzien. De driebeukige kerk met drie achter elkaar liggende sacristieën in de zuidoostelijke hoek werd in neogotische stijl naar ontwerp van de Gentse architect August Van Assche uitgevoerd door de Brusselse aannemer De Bock. De afbraak van de oude kerk was op 15 januari 1901 voltooid en het laatste kerkvenster werd al op 3 mei 1902 ingezet.

De gebouwen van het voormalige kapucijnenklooster gingen bijna volledig in de vlammen op in september 1914. Van de abdijkerk werden enkel de torenspitsen en het dak vernield. Het kerkgebouw bleef gevrijwaard dankzij het sterke gewelf dat stand gehouden had. Ook de bibliotheek bleef dankzij de troggewelven gespaard. Een deel van het mobiliair, koorgestoelte en de sacristie werden echter wel verwoest.

In 1919 werd al gestart met de herstellingswerken. De gebouwen naast de kerk werden hersteld en een kapel en sacristie opgebouwd in de achtergedeelten van het klooster.

Zwartzusters te Dendermonde

De geschiedenis van de zwartzusters te Dendermonde is vrij goed gekend.⁴⁸ De zwartzusters stichtten hun klooster in 1491 binnen de stadsmuren van Dendermonde. Deze zusters zijn afkomstig van de gemeenschap te Pamele (Oudenaarde). De zusters hadden al voordien (1470) de regel van Augustinus aangenomen en zich tot echte kloosterlingen omgevormd. Ten tijden van pest werden zij door de steden gevraagd om te zorgen voor de pestlijders, de lichamen van de overleden gelovigen naar de kerk en het kerkhof te brengen voor begrafenissen. Voor deze taken kregen ze dan een vergoeding, waarmee ze in hun levensbehoeften konden voorzien.⁴⁹ Ook hier in Dendermonde zouden de zwartzusters zich inzetten vooral tijdens de pestepidemieën. Aanvankelijk hadden de zwartzusters geen eigen hospitaal, maar gingen ze de zieken/pestlijders thuis of in pesthuizen bezoeken.⁵⁰

De zwartzusters vestigden zich eerst in een pand nabij de Onze-Lieve-Vrouwekerk in 1491. Ze kochten dit pand in december van dat jaar.⁵¹ Lang blijven ze daar niet wonen, aangezien de verzorging van pestlijders langsheen een drukke straat niet gewenst was. In 1494 vestigen ze zich langsheen de Kromme Elleboog (huidige Zwartzusterstraat). Hier bouwde de zwartzusters hun eigen klooster uit. Ze zouden hier blijven tot de Franse Revolutie. In 1545-54 werd voor de verzorging van de pestlijders in hun tuin een speciaal ziekenhuis opgericht dat in 1702 vergroot werd.⁵²

Ten gevolge van de Franse revolutie werden ook de zwartzusters uit hun klooster verdreven. De kloostergoederen werden aangeslagen en openbaar verkocht, behalve twee huizen die de zwartzusters nadien in huur namen en in 1809 aankochten. In 1814 kregen zij de toelating terug hun oorspronkelijke kledij te dragen. In 1828 kochten ze op de Koornaard (nu Vlasmarkt) het zogenaamde "Gouvernement" aan. Het voormalige "Gouvernement" bestond in feite uit twee herenhuizen met achteraan een ruime tuin met vijver en vormde het centrale gedeelte van het vroegere Prinsenhof. Ten noorden werd het klooster begrensd door de gebouwen van het kapucijnenklooster, later de Sint-Petrus- en Paulusabdij, ten zuiden door de "Gendarmerie" ondergebracht in het gewezen Landhuis.

In 1838 vingen de verbouwingen aan van het voormalige "Gouvernement" die tot in het begin van de 20ste eeuw duurden. Zo bestond het klooster aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog op de

⁴⁸ Pee & Stroobants 1991.

⁴⁹ Pee & Stroobants 1991, 12.

⁵⁰ Pee & Stroobants 1991, 14.

⁵¹ Pee & Stroobants 1991, 61.

⁵² Pee & Stroobants 1991, 65-67.

gelijkvloerse verdieping uit enkele grote ontvangstkamers, een kapel, twee refters en andere dienstruimten, en op de verdiepingen uit gastenkamers en de slaapcellen van de zusters. In 1914 werd het klooster net zoals de abdij grondig verwoest. Na de verwerving van nog enkele aanpalende eigendommen in 1919-20 beslisten de zusters de overblijvende muren te slopen en een nieuw klooster met kapel op te richten en het kloostercomplex uit te breiden met een restant van het gewezen Landhuis waar tot 1914 de Katholieke Bewaarschool in gevestigd was en dat in kern mogelijk tot de 17de eeuw opklimt. Het nieuwe klooster werd heropgebouwd in neo-traditionele stijl.

Het nieuwe kloostercomplex vertoont een vierkant grondplan van vier vleugels rond een binnenkoer die gedeeld werd door de kapel die haaks op de straatvleugel staat. Ten zuidoosten werd een uitbouw voorzien die het geïncorporeerde voormalige landhuis verbindt met de nieuwbouw. Achter het klooster ligt een aangelegde kloostertuin die ten zuidoosten begrensd wordt door een hoge muur en ten noordwesten door de aanpalende Sint-Pieters- en Paulusabdij. In de as van de kapel was in de tuin een bomenrij aangeplant die vroeger naar een grot van Onze-Lieve-Vrouw leidde met ten zuiden een plaasteren beeld van Heilige Augustinus. Deze grot werd bij de bouw van de garage in de jaren 1980 afgebroken.⁵³

2.3.2 Cartografische bronnen

Een belangrijke bron van informatie is het historisch kaartmateriaal. Om na te gaan of er bebouwing is geweest op het terrein in historische tijden, of dat het landgebruik van het perceel is gewijzigd doorheen de tijd, zijn enkele historische kaarten geraadpleegd. Hierbij moet wel rekening gehouden worden met het feit dat de eerste bruikbare kaarten pas vanaf de 16de eeuw of later voorhanden zijn.

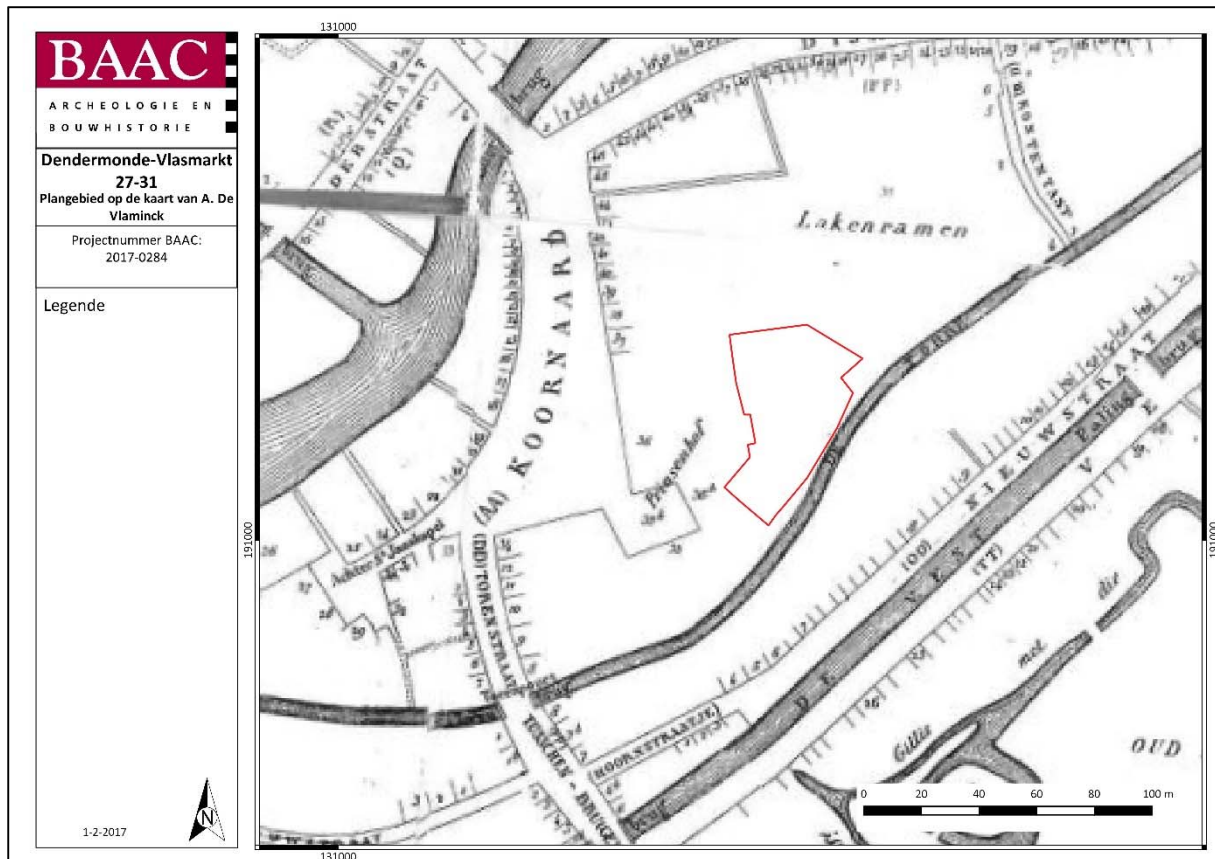
Het historisch kaartmateriaal geeft een beeld van hoe (eventuele) bebouwing evolueerde door de eeuwen heen, maar pas vanaf het moment dat de eerste kaarten voor het gebied verschenen, m.a.w. vanaf de 16de eeuw. Bovendien is de afwezigheid van bebouwing op de kaarten geen garantie dat er geen bebouwing geweest is. In de beginperiode van de cartografie werden voornamelijk grotere nederzettingen en belangrijke bouwwerken zoals kerken, kloosters en kastelen weergegeven, en was er geen of weinig aandacht voor de "gewone bewoning"/burgerlijke architectuur. Pas vanaf de 19de eeuw verschijnen de eerste gedetailleerde kaarten. Mogelijk eerder aanwezige middeleeuwse structuren waren misschien reeds verdwenen. De meeste van de geraadpleegde kaarten voor Dendermonde zijn echter wel van redelijk goede kwaliteit, met oog voor detail.

De kaart van de toestand van het 14^e-eeuwse Dendermonde van de hand van A. De Vlaminck, stadsconservator en historicus, is een 19^e-eeuwse kaart die op basis van verschillende historische bronnen vervaardigd is.⁵⁴ Op deze kaart staan vooral de grachten en straten van Dendermonde afgebeeld, en voorzover er gegevens over beschikbaar zijn, aflijningen van huizen.

Voor het onderzoeksgebied zijn slechts weinig gegevens beschikbaar. De Vlaminck situeert het Prinsenhof in de uitsprong van de Vlasmarkt of Koornaard. Dit is het voormalige binnenplein dat bij dit hof hoorde. Wat wel interessante gegevens zijn, is het feit dat op de achtererven van het bouwblok tussen de Koornaard, Dijkstraat en stadsgracht lakenramen vermeld worden. Ook de stadsgracht wordt bij naam vermeld, namelijk de Torregracht. Deze gracht hoort bij de eerste stadsomwalling die vermoedelijk in de 12^e eeuw kan gedateerd worden. De tweede gracht van deze eerste stadsversterking loopt ter hoogte van de huidige Oude Vest, die ook verwijst naar deze oude stadsgracht.

⁵³ Inventaris Onroerend Erfgoed 2017b.

⁵⁴ De Vlaminck 1998, deel 1.

Figuur 9: Plangebied geplott op de gegeorefereerde kaart van A. De Vlaminck.⁵⁵

De oudste historische kaart die ter beschikking staat met informatie over het onderzoeksgebied is de kaart die door Jacob van Deventer vervaardigd werd. Tussen 1550 en 1565 realiseerde Jacob van Deventer zijn *Atlas des villes des Pays-Bas*. De atlas telt 74 aquarellen die in opdracht van Filips II van Spanje gemaakt werden uit militair-strategisch oogpunt. Op de uitsnede is ook de stad Dendermonde duidelijk afgebeeld. De laatmiddeleeuwse stad is hier vrij gedetailleerd weergegeven. In de gedetailleerde uitsnede (Figuur 11: Uitsnede uit de kaart van Jacob van Deventer met het onderzoeksgebied in rood aangeduid. Figuur 11) is de Vlasmarkt duidelijk zichtbaar. De markt wordt langs alle zijden door gebouwen omzoomd. Opvallend is wel de aanwezigheid van minstens twee panden met een dakbedekking met vermoedelijk leien (grijze daken). Met enige voorzichtigheid kan het zuidelijke van deze twee panden als (onderdeel van) het Prinsenhof of de Refuge van de abdij van Affligem omschreven worden. Het gebruik van dakleien kan gezien worden als een meer elitaire status. Ook alle andere publieke en kerkelijke gebouwen zijn afgebeeld met een dergelijke dakbedekking. Het is niet onwaarschijnlijk te veronderstellen dat het zuidelijke van de twee inderdaad het Prinsenhof of een deel daarvan is. Ook bij dit gebouw lijkt er een kleine opening in een anderszits gesloten rij woningen, wat mogelijk met de centrale binnenplaats kan vereenzelvigd worden waarvan eerder sprake. Het onderzoeksgebied ligt in op de achtererven van de panden gericht op de Vlasmarkt. Deze achtererven worden als een groenzone/mogelijke boomgaard aangeduid op de kaart. Het onderzoeksgebied wordt langs de zuidzijde ook begrensd door een stadsgracht die nu nog steeds in de perceelsstructuur kan herkend worden.

⁵⁵ De Vlaminck 1998, deel I.

Figuur 10: Uitsnede van de kaart van Dendermonde uit 1550-1565 vervaardigd door Jacob van Deventer.⁵⁶

Figuur 11: Uitsnede uit de kaart van Jacob van Deventer met het onderzoeksgebied in rood aangeduid. Het Prinsenhof is in blauw aangeduid.

⁵⁶ Cartesius 2017 (online).

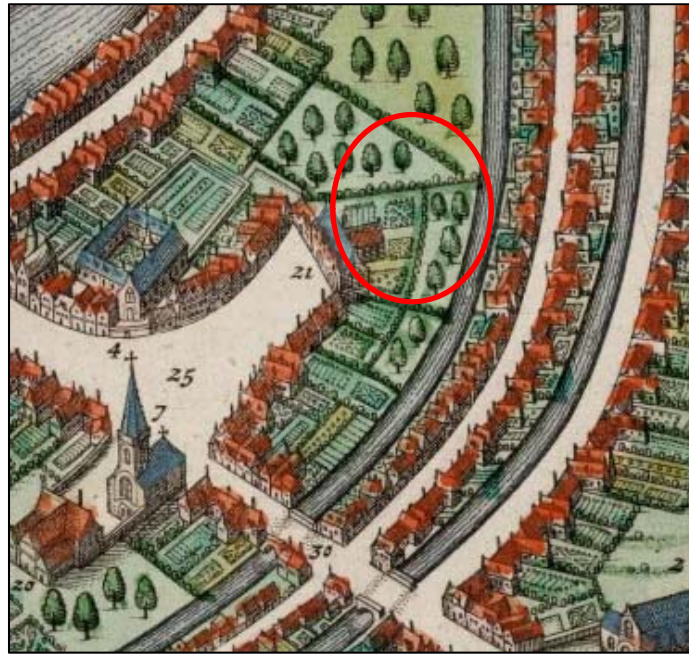

De kaart van 1649 werd vervaardigd door V. du Plouich en uitgegeven door J. Blaeu. Deze kaart is al veel meer gedetailleerd dan de kaart die door van Deventer vervaardigd is. Op deze kaart zijn alle huizen duidelijk afgebeeld (Figuur 13). Ook zijn de belangrijkste gebouwen of locaties met een nummer aangeduid en geïdentificeerd met een legende in de rechtermarge naast de kaart. De Vlasmarkt zelf is aangeduid met het nummer 25 (*forum frumentarium*). De vorm van de Vlasmarkt is echter niet geheel correct afgebeeld, waardoor deze kaart niet kon georeferereerd worden. Het voormalige Prinsenhof wordt nu door nummer 21 als '*Refugium Affligemense*' aangeduid, refuge van de monniken van Affligem. Het gaat om een gebouw met een T-vormige plattegrond, met een lange zijde langsheen de Vlasmarkt en een kleinere uitbouw naar achter toe. De dakbedekking van de hoofd vleugel is nog steeds waarschijnlijk uit leien vervaardigd, die van de achterbouw waarschijnlijk eerder uit dakpannen. Het onmiddellijke achtererf van dit Refugium is afgebeeld als een ordelijke tuin met enkele mogelijke moesbedden en wordt afgezoomd door een haag. Achter deze haag bevinden zich enkele boomgaarden. De zuidelijke zijde van de terreinen wordt nog steeds door een stadsgracht afgebakend.

Figuur 12: Kaart van Dendermonde van V. de Plouich, naar J. Blaeu.⁵⁷

⁵⁷ Cartesius 2017 (online).

Figuur 13: Uitsnede uit de kaart van 1649, met zicht op de Vlasmarkt. In rood is het onderzoeksgebied ongeveer aangeduid.

De Ferrariskaarten zijn een verzameling van 275 uiterst gedetailleerde topografische kaarten van de Oostenrijkse Nederlanden. Ze zijn opgemaakt tussen 1771 en 1778 onder leiding van Joseph de Ferraris, een generaal bij de Oostenrijkse artillerie en veldmaarschalk in de Oostenrijkse Nederlanden. Het is de eerste systematische kartering van het Belgische grondgebied. Op de Ferrariskaart is te zien dat het onderzoeksgebied gesitueerd is op de achtererven van het vroegere Prinsenhof (Figuur 14). De afgebeelde gebouwen zullen in deze periode als Gouvernement gekend zijn, naar de functie als zitplaats van het militaire bestuur. Ten noorden van het Gouvernement is het kapucijnerklooster afgebeeld. Zoals op de bovenstaande kaarten bestaat het onderzoeksgebied nog steeds uit tuinen en groene zone, afgescheiden door een haag. Langsheen de zuidzijde is nog steeds een stadsgracht te zien.

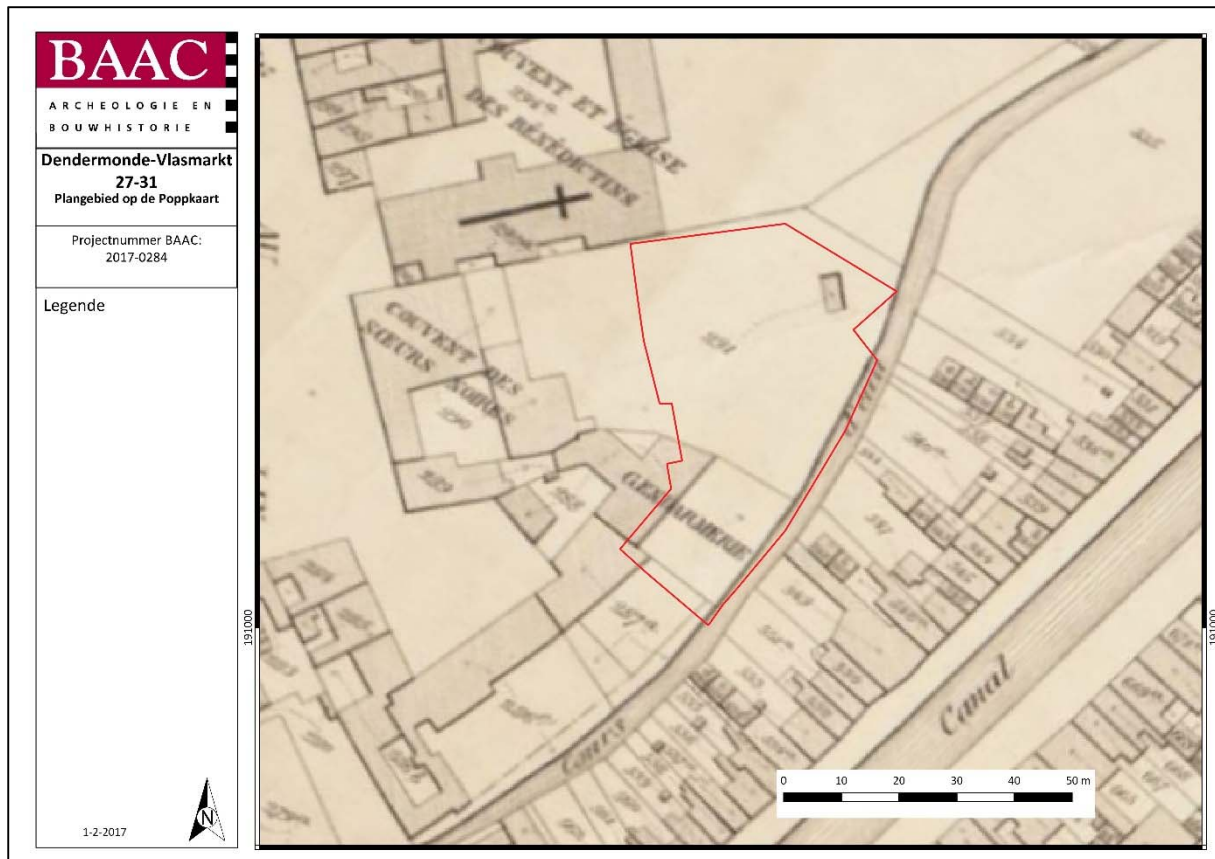
Figuur 14: Projectgebied geprojecteerd op de Ferrariskaart.⁵⁸

De situatie op de Poppkaart uit de 2^e helft 19^e eeuw (1842-1879) toont een vergelijkbaar beeld als de Vandermaelenkaart. Echter, De Poppkaart is veel meer gedetailleerd. Daarom zal deze kaart gebruikt worden in plaats van de Vandermaelenkaart (Figuur 15). Deze geometrisch nauwkeurigere kaarten geven waarschijnlijk een betrouwbaarder beeld van de locatie van het onderzoeksgebied. Deze kaart kan met vrij grote precisie op de huidige kadasterkaart geplot worden, waardoor veel gegevens over de oudere gebouwen, voor WOI, kunnen vergaard worden. De wederopbouw na WOI heeft het beeld van Dendermonde, en de gebouwen rondom het onderzoeksgebied, danig veranderd.

Rondom het onderzoeksgebied zijn duidelijk de Benedictijnenabdij, het zwartzusterklooster en de gebouwen van de gendarmerie aangeduid. Binnen het onderzoeksgebied valt de aanwezigheid van één losstaande structuur op. Volgens de beschrijving van Inventaris Onroerend Erfgoed gaat het hier mogelijk om de grot van Onze-Lieve-Vrouw.⁵⁹ In het zuiden wordt het onderzoeksgebied en ook de kloostertuin afgebakend door de al eerder vermelde stadsgracht. Op deze kaart wordt de stadsgracht ook met naam genoemd, namelijk 'cours d'eau dit 'Vaerdeken''. Op de huidige kadasterkaart staat ook nog steeds de naam Vaardeken als ongebuisde, afgeschafte waterloop vermeld. Binnen het plangebied ligt nu duidelijk een gedeelte van de Gendarmerie, met ook een mogelijke perceelsmuur.

⁵⁸ Geopunt 2017 (online).

⁵⁹ Inventaris Onroerend Erfgoed 2017b (online). Zie ook 2.3.3 Belangrijk bouwkundige elementen in de omgeving.

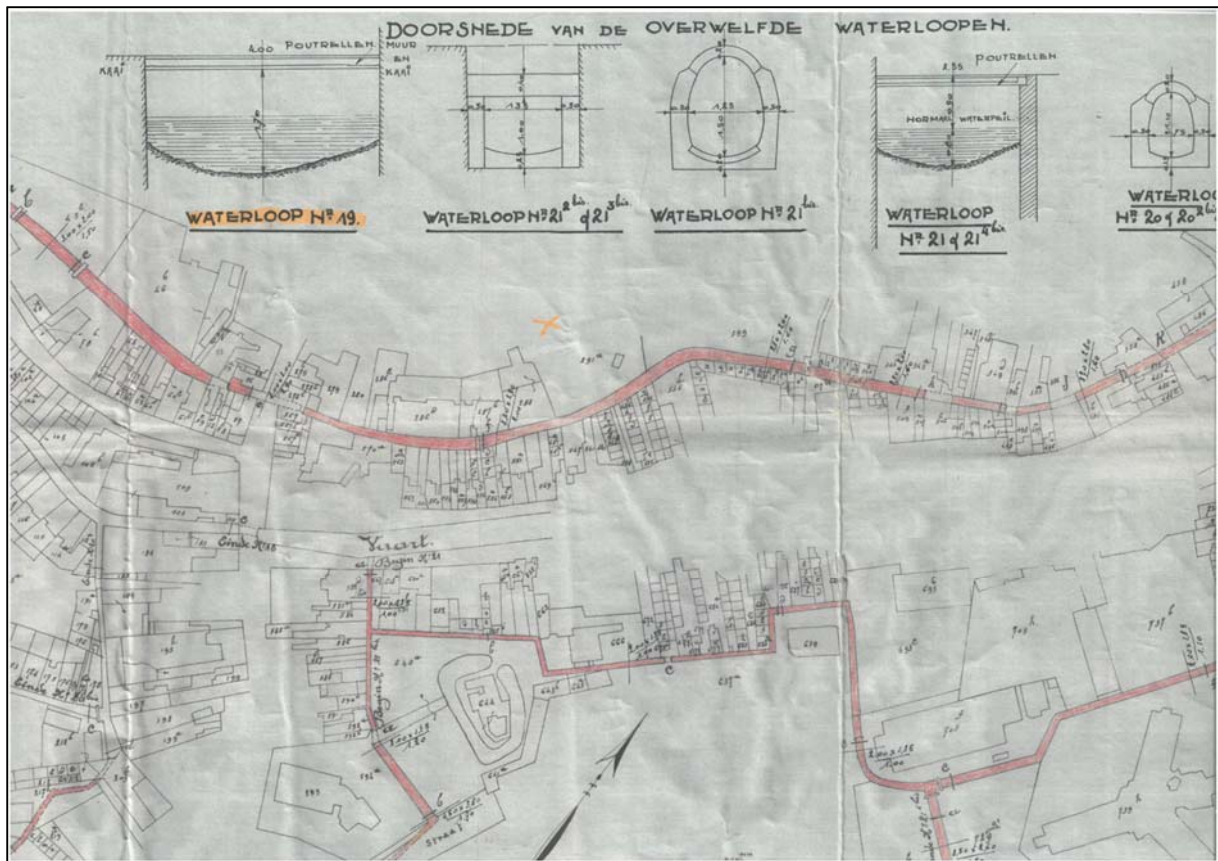

Figuur 15: Onderzoeksgebied geprojecteerd op de Poppkaart.⁶⁰

In de kadasterkaarten kunnen ook nog gegevens met betrekking tot de Torregracht gehaald worden.⁶¹ De torregracht wordt op deze kaart aangeduid als waterloop nr. 19. Op basis van de doorsneden kan de gracht als een gekanaliseerde waterloop tussen twee kademuren met een breedte van 4 meter en een diepte van 1,70 meter omschreven worden. Het is duidelijk dat de oorspronkelijke Torregracht gekanaliseerd is geworden. De oorspronkelijke gracht moet ooit veel breder geweest zijn. Mogelijk kan een proefsleuf haaks op de gracht de oorspronkelijke breedte van deze gracht duiden.

⁶⁰ Geopunt 2017 (online) en Cartesius 2017 (online).

⁶¹ Met dank aan architectenbureau Atrio voor het ter beschikking stellen van deze kaarten.

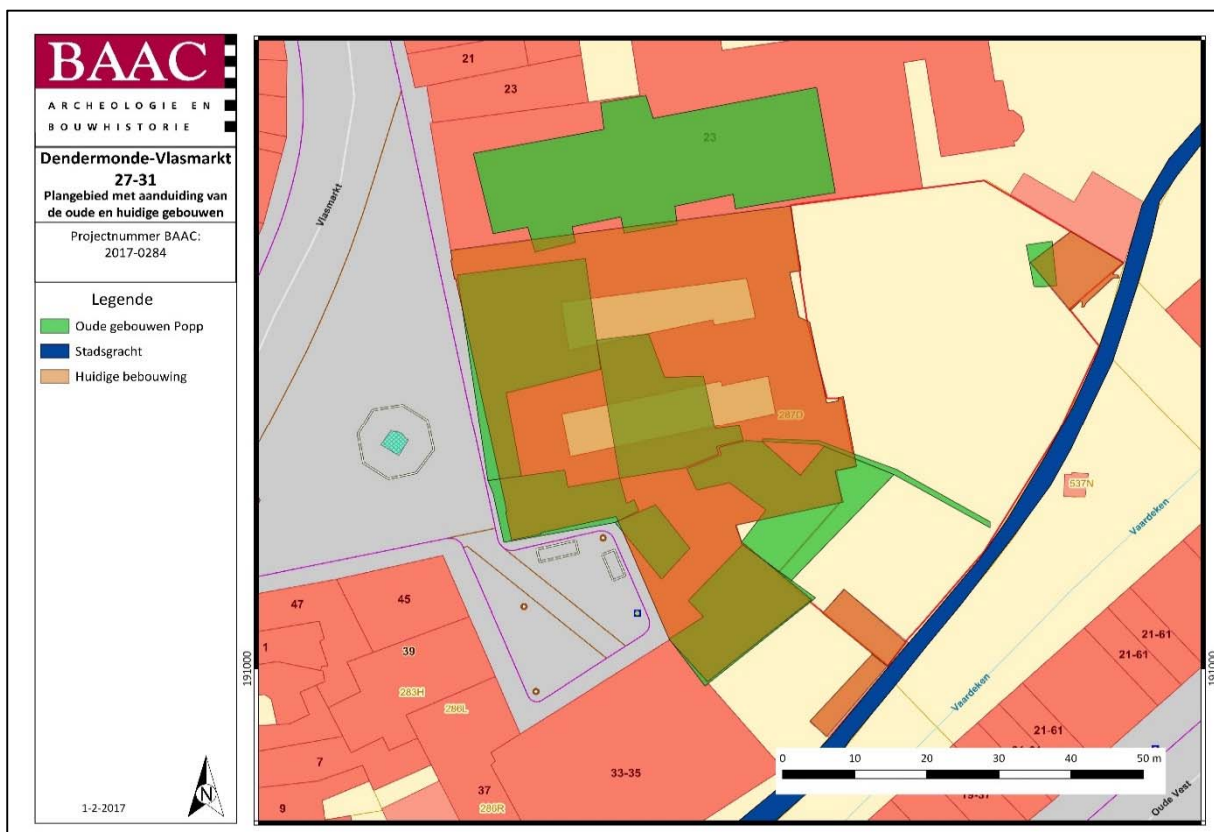
Figuur 16: Uitsnede uit de kadastrale kaarten met aanduiding van de overwelfde waterlopen. Waterloop nr. 19 is de oude Torregracht. De doorsnede van de gracht en de locatie van het onderzoeksgebied zijn in oranje aangeduid.

2.3.3 Gekende en toekomstige verstoringen

Binnen het onderzoeksgebied zijn weinig tot geen recente verstoringen gekend. De enige mogelijke verstoring is deze van de afbraak van de grot bij de bouw van de huidige garage in de jaren '80 van vorige eeuw. Het gaat hierbij vermoedelijk om de losstaande rechthoekige structuur in de noordoostelijke hoek van het terrein (Figuur 17). Kabels of leidingen zijn ook niet gekend. Momenteel is het terrein in gebruik als tuin, waardoor de impact op het bodemarchief eerder te verwaarlozen valt.

Als op basis van de historische kaarten gekeken wordt naar de footprint van de oude (situatie Poppkaart, die wel kan teruggaan op de laat- of postmiddeleeuwse situatie) en de huidige gebouwen valt op dat tijdens de herbouw na WOII vooral het zwartzusterklooster sterk uitgebreid is naar het oosten (Figuur 17). Aangezien quasi de volledige kloosterpanden onderkelderd is, zijn helaas de oudste gebouwsporen waarschijnlijk volledig weggevaagd.⁶² Echter, een gedeelte van de oude gebouwen, waaronder dat van de gendarmerie, en de voormalig refuge, ligt nog wel binnen het onderzoeksgebied in de huidige kloostertuin. Ook de perceelsgrens tussen de kloostertuin en de tuinen van de gendarmerie zal vermoedelijk ook uit een muur bestaan hebben. Er zijn dus mogelijk nog enkele muurresten aanwezig binnen dit gedeelte van het onderzoeksgebied. Ten noorden van het onderzoeksgebied is ook de oude abdijkerk afgelijnd. Ook deze valt geheel binnen de huidige abdijkerk. Vermoedelijk zal ook van deze oudere structuur weinig meer bewaard zijn. Enkele van de bestaande structuren zullen ook afgebroken worden. Het gaat hierbij vooral om enkele bergingslokalen, enkele scheidingsmuren, de garage en een recente aanbouw aan de zuidoostelijke zijde van het Zwartzusterklooster. Enkel de recente aanbouw is onderkelderd. De overige structuren zijn niet onderkelderd.

Binnen de huidige kloostertuin kunnen op basis van de luchtfoto's en de ter beschikking gestelde plannen ook enkele bomen aangeduid worden. Deze werden ook op de situatie van de Popkaart geplot om de eventuele impact van deze bomen te kunnen bepalen op de hierboven aangegeven muurresten (Figuur 18). Hierbij valt op dat de meeste bomen zich aan de rand van de tuinzone bevinden. Deze zullen weinig tot geen impact hebben op de muurresten. Enkel ter hoogte van de mogelijk bewaarde hoek van het Gouvernement staat momenteel enkele bomen. Deze bomen kunnen mogelijk een nefaste invloed hebben op de bewaring van de muurresten (uitgegraven plantkuilen, wortelwerking). De bomen zullen verwijderd worden voor de bouw van de nieuwe bouwvolumes. Als deze verwijderd zullen worden moet ook rekening gehouden worden met het eventuele bodemarchief. Op basis van de resultaten van het prospectieonderzoek zullen ook met betrekking op deze problematiek richtlijnen gegeven worden. Naast de bomen zijn ook enkele verharde padjes te zien, deze zullen echter weinig tot geen impact hebben op het bodemarchief.

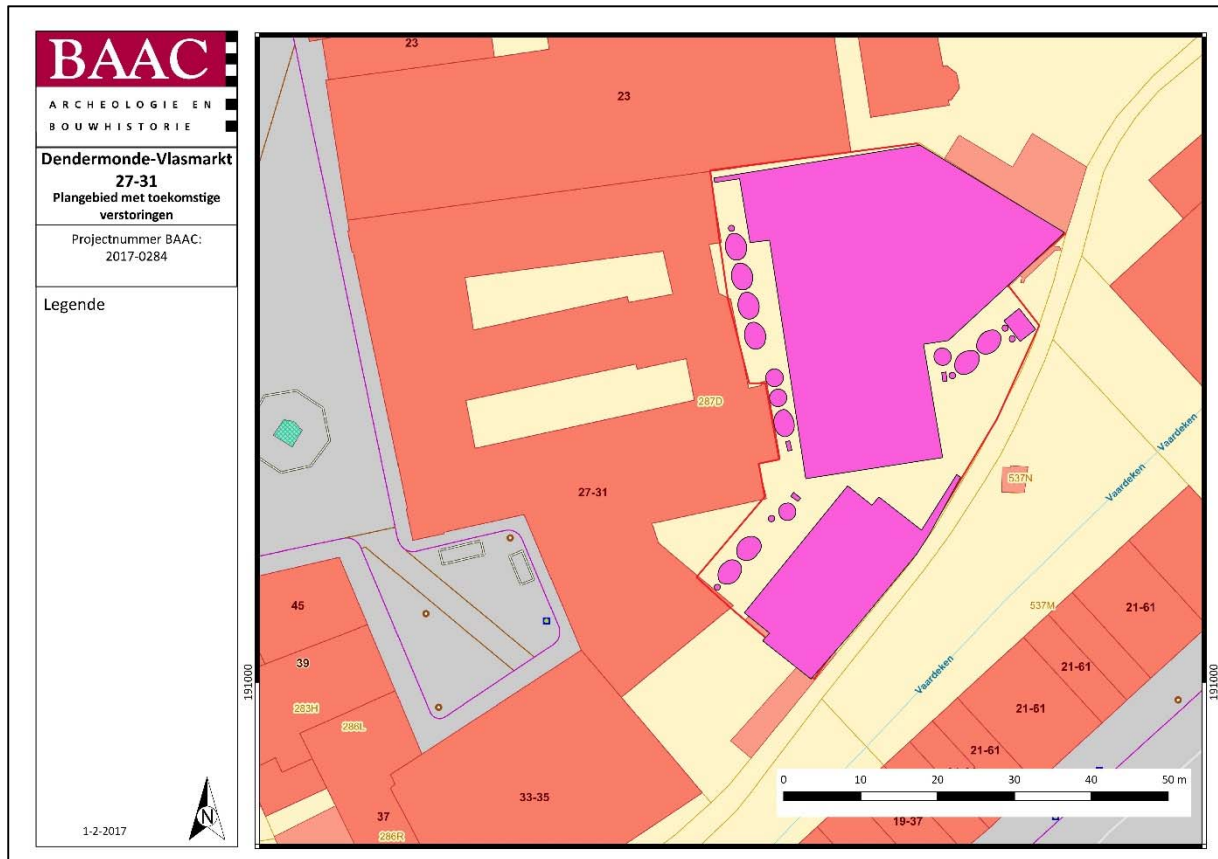

Figuur 18: locatie van de aanwezige bomen geplot op de oude bebouwing (lichtgroen).

De toekomstige bouwplannen hebben een zeer ingrijpende impact op het bodemarchief. Zo zal quasi de volledige oppervlakte van het onderzoeksgebied in meer of mindere mate verstoord worden (Figuur 19). Op basis van de bouwplannen kunnen twee grote volumes afgebakend worden. De noordelijke bouwvolume (Blok A) zal volledig onderkelderde worden met een ondergrondse parkeergarage. De wanden van deze kelders zullen gedeeltelijk met een secanspalenwand (langsheen de bestaande muren) en gedeeltelijk met een berlinerwand (in de tuinzone) vervaardigd worden ten behoeve van de uitgraving van de kelders. De uit te graven diepte bedraagt circa drie meter onder maaiveld. De exacte diepte kan nog niet bepaald worden, aangezien de dikte van de funderingsplaat nog dient bepaald te worden door een ingenieur.

Het tweede bouwvolume (Blok B) in de zuidoostelijke hoek van het terrein zal gefundeerd worden op funderingsbalken. Lokaal zullen wel nog enkele verdiepingen worden aangebracht ter constructie van onder meer een liftput.

Naast de twee bouwvolumes zijn ook nog verschillende sceptische putten, regenwaterputten en pompputten voorzien. Deze putten zullen tot een gemiddelde diepte van 3 meter onder maaiveld ingegraven worden. De diepte van de rioleringsbuizen dient nog berekend te worden door een studiebureau, maar er kan van een gemiddelde diepte van 80 cm onder maaiveld uitgegaan worden. Globaal genomen zal bijna heel het terrein dus vergraven worden tot op zekere diepte.

Figuur 19: Toekomstige verstoringen geplot op de kadasterkaart. De locatie van de rioleringsbuizen en leidingen zijn hierbij nog niet aangeduid, aangezien deze pas na een latere studie zullen bepaald worden.

2.4 Archeologische verwachting

Op basis van alle beschikbare gegevens kan gesteld worden dat er voor het onderzoeksgebied een hoge archeologische verwachting kan verondersteld worden. Vooral voor de middeleeuwen en de postmiddeleeuwse periode kan er gesproken worden van een zeer hoge verwachting.

Het onderzoeksgebied ligt binnen de laatmiddeleeuwse stadsomwalling van Dendermonde. Gezien de locatie ligt het gebied zelf binnen de 12e-eeuwse stadsomwalling. Het onderzoeksgebied zelf wordt langs de zuidzijde begrensd door één van de stadsgrachten van deze 12e-eeuwse stadsversterking, namelijk de Toren- of Torregracht, ook wel Vaardeken genoemd. Dit kan betekenen dat er aan de binnenzijde van deze stadsgracht mogelijk sporen aanwezig zijn die informatie kunnen geven over het uitzicht van de oudste stadsversterking van Dendermonde.

De locatie van het huidige zwartzusterklooster ligt op de locatie waar het Prinsenhof, de oude woonplaats van de heren van Dendermonde, en later ook de ambtswoning van de Hoogbaljuw van de Stad en het Land van Dendermonde. In de 16^e eeuw zal in een gedeelte van het Prinsenhof een refuge van de abdij van Affligem gesticht worden. In dezelfde periode zal ten noorden van het onderzoeksgebied een kapucijnerklooster gesticht worden. De zwartzusters zullen pas hun intrek nemen in de eerste helft van de 19^e eeuw. Het huidige kloostergebouw werd opgetrokken na WOI.

Op alle historische kaarten zijn de terreinen binnen het onderzoeksgebied ingekleurd als tuinzones en boomgaarden. Dit wil evenwel niet zeggen dat er weinig sporen aanwezig zijn of geen activiteiten plaatsvonden. Dergelijke achtererven bevatten vaak sporen van afvalcontexten (beerputten, mestkuilen), waterputten, maar ook kleinschalige ontginning van zand of leem voor de bouw van de eigen woning. Ook losse structuren zoals schuren of bijgebouwen kunnen hier voorkomen. Sporen van artisanale activiteit komen ook vaak voor op het achtererf. Hierbij kan mogelijk gedacht worden aan sporen dit met de productie van laken kunnen gelinkt worden (cfr. Vermelding lakenramen op de kaart van A. De Vlaminck). Hierbij kan gedacht worden aan de aanwezigheid van grachten van bleekweides en resten van de lakenramen.

Gezien de nabijheid van het Kapucijnerklooster kan mogelijk ook een bijhorend kerkhof verwacht worden in de nabijheid van de kloosterkerk. Echte aanwijzingen hiervoor zijn er niet. Op de historische kaarten staan de kerkhoven steeds aangeduid. Dit betekent echter niet dat dit niet aanwezig kan zijn. De kloosterlingen kunnen in de buurt van de kloosterkerk begraven zijn, en ook de seculiere weldoeners van het klooster werden vaak in of rond het klooster begraven. Dit is een punt dat zeker in de prospectie moet onderzocht worden.

Globaal genomen kunnen de verwachtingen voor sporen uit de middeleeuwen en later zeker hoog genoemd worden. Voor de oudere perioden (steentijden-metaaltijden-Romeinse periode) is er niets voorhanden wat betreft historische bronnen die relevant zijn voor het onderzoeksgebied. De enige manier om hierover informatie in te winnen is dan ook veldonderzoek.

3 Methode

In dit hoofdstuk wordt de toegepaste methodologie geschetst (werkwijze, planning, aanpak, strategie van het veldwerk).

De prospectie met ingreep in de bodem bestond uit een proefputtenonderzoek waarbij minstens 5% van het totale gebied diende onderzocht te worden. Hierbij moest circa 85m² aan proefputten gegraven worden, met een eventuele extra 25m² indien dit noodzakelijk bleek om een gedegen antwoord te geven op de onderzoeksvragen. De positie van deze proefputten werd bepaald na het bureauonderzoek om zo, in samenspraak met de opdrachtgever en het Agentschap tot een voldoende spreiding te komen om de vooropgestelde onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Tijdens het veldwerk bleek dat sommige putten in het kader van de grondstockage, manoeuvreerruimte voor de kraan en door aanwezige bomen soms licht dienden verschoven te worden. Hierbij werd wel getracht de oorspronkelijke positie van de putten zo dicht mogelijk te benaderen (Figuur 20).

Figuur 20: Inplanting proefsleuven en kijkvensters binnen het plangebied.

Binnen het ca. 1700 m² groot onderzoeksgebied werd 137 m² onderzocht in 5 werkputten. Het ging hierbij om vier proefputten en één proefsleuf. De totale aangelegde oppervlakte is net iets meer dan de aanbevolen 85m² met bijkomende 25m², maar op deze manier kon een gedegen interpretatie van het sporenbestand gemaakt worden. Ook qua veiligheidsmarges naar de diepere vlakken en putten toe was het noodzakelijk iets ruimere marges te hanteren. Het maaiveld bevond zich op een hoogte van gemiddeld 5,70 m TAW. Het eerste vlak werd aangelegd op een gemiddelde diepte van 1 meter onder dit maaiveld. Lokaal werd ook centraal verdiept tot een tweede vlak in drie van de vier proefputten. De diepte van deze tweede vlakken varieerde per proefput.

De werkputten werden aangelegd met behulp van een kraan op rupsbanden van 15 ton met gladde graafbak van 1,80 m. In elke werkput werden machinaal minstens één vlak aangelegd op een archeologisch relevante en leesbare niveau; dit onder begeleiding van minstens één archeoloog. Vervolgens werd het vlak manueel bijgeschaafd, zodat de sporen het best zichtbaar waren en meteen konden worden ingekrast. Waar noodzakelijk en mogelijk werd centraal in de proefputten ook een tweede vlak aangelegd.

Van alle werkputten werden overzichtsfoto's gemaakt en van alle sporen ook detailfoto's. De werkputten en sporen werden ingetekend door middel van een RTS en gedocumenteerd aan de hand van beschrijvingen. Verder werden ook alle relevante putwandprofielen geregistreerd door middel van foto, tekening en beschrijving om een gedegen beeld van het archeologisch bodemarchief te kunnen vormen. Sporen-, foto- en vondstenlijsten werden digitaal geregistreerd in het veld. Gebruik makend van het programma *QGIS* werden de verzamelde data van de opgravingsvlakken verwerkt tot een gedetailleerd en overzichtelijk grondplan.

Met behulp van een metaaldetector (*Tesoro Silver*) werd naar metaalvondsten gezocht. Sporen waarbij het toestel een signaal gaf, werden aangeduid in de sporenlijst. Metaalvondsten werden ingezameld als ze zich aan het vlak bevonden of als ze zich in een spoor bevonden dat gecoupeerd werd.

Tijdens het onderzoek bleek al snel dat verschillende lagen op het terrein waterverzadigd waren. Dit uitte zich vaak door het feit dat het opgeschoonde vlak al vrij snel onder water liep. Bij werkput 3 werd een danig waterverzadigde laag aangesneden dat de putwanden al snel na het uitgraven begonnen in te kalven. Uit veiligheidsoverwegingen werd hier niet verder verdiept. Ook werden verschillende puinrijke lagen aangesneden die ook waterverzadigd waren. Ook deze lagen zorgden al snel voor een ondergelopen put.

Meteen na afloop van het onderzoek werden de proefsleuven gedicht om verdere degradatie en instabiliteit van het terrein te voorkomen. Dit gebeurde met instemming van het Agentschap Onroerend Erfgoed.

4 Resultaten

4.1 Bodem

Tijdens het onderzoek kon op slechts één locatie (vlak 2 en profiel 3 in werkput 4) de moederbodem vastgesteld worden. In alle overige werkputten kon door de bodemgesteldheid en/of door de sterke antropogene bodemopbouw de moederbodem niet bereikt worden. De locatie van de profielen is aangeduid op.

De aangetroffen moederbodem in werkput 4 bestond uit een vrij homogeen lichtgrijs tot grijsbruin licht kleiig zand met roestbruine vlekken. Lokaal konden ook verschillende fragmenten van schelpjes herkend worden. De top van de moederbodem bevond zich op circa 4 meter TAW. De aangesneden moederbodem kan als een C-horizont omschreven worden, er werden geen verdere sporen van natuurlijke bodemontwikkeling herkend in de proefputten.

Figuur 21: Foto van profiel 3 in werkput 4 met aanduiding in rood van de grens tussen de antropogene lagen en de moederbodem.

In alle overige werkputten kon enkel een sterke antropogene bodemopbouw geregistreerd worden. Dit is deels door de vrij grote ophoging die schijnbaar plaatsgevonden heeft in de 19^e en 20^e eeuw. Bijna de hele bovenste meter van het bodemarchief kan als een recente ophoging/nivelleringslaag van het terrein omschreven worden. De meeste van deze lagen zijn donkergrijze tot donkerbruine, licht kleiig zandige lagen die vaak veel baksteen- en mortelfragmenten bevatten (zie ook Figuur 22, groene lijn). Lokaal lijken ook concentraties kalk voor te komen. Mogelijk kunnen deze kalkconcentraties in verband gebracht worden met recente grondverbetering. In profiel 2 werd ook een vrij homogeen donkerbruin pakket aangesneden dat ook baksteen en mortelfragmenten bevatte (Figuur 22, rode lijn). In het niet getekende profiel van werkput 5 kon een zelfde laag opgemerkt worden die als dempingspakket of nivelleringspakket van de stadsgracht kan worden geïnterpreteerd.

Onder de recentere lagen bevinden zich enkele ophogingslagen die als mogelijk laatmiddeleeuws kunnen gedateerd worden. Dateerbaar schervenmateriaal ontbreekt vaak, maar toch konden sporadisch enkele scherven verzameld worden die een ruime datering mogelijk maakten.

In de zuidoostelijke zijde van het terrein werden vooral dagzomende dempingslagen van een voormalige stadsgracht aangesneden. Door het opkomend grondwater en de soms waterverzadigde lagen kon geen volledige doorsnede van deze gracht bekomen worden. Een boring om de diepte na te gaan kon wegens de grondwaterproblematiek niet uitgevoerd worden. Op basis van de gezette profielen kon uitgemaakt worden dat de stadsgracht in werkput 2 tot minstens 2,5 meter onder maaiveld bewaard is gebleven. Gezien het feit dat de dagzomende lagen van de gracht nog steeds in het tweede vlak zichtbaar waren, geeft aan dat de gracht nog veel dieper gaat. Verder onderzoek kan hier mogelijk meer inzicht in brengen.

Figuur 22: Aanduiding op de foto van profiel 2 in werkput 2 van de 19e-eeuwse lagen (boven de groene lijn) en de vermoedelijke 17e-18e eeuwse lagen (boven de rode lijn). Onder de rode lijn zijn de 14e-eeuwse dempingspakketten van de stadsgracht zichtbaar.

Zoals al aangehaald kon in werkput 3 geen volledig vlak noch profielwand geregistreerd worden door de instabiele ondergrond daar. Ophogingslaag 3.3 was dermate waterverzadigd dat deze ervoor zorgde dat vrijwel onmiddellijk na de aanleg van het vlak de putwanden begonnen in te kalven. Enkele sporen konden nog provisorisch ingetekend worden. Een registratie van de sporen door middel van een coupe kon uit veiligheidsoverwegingen niet plaatsvinden.

4.2 Spoorbeschrijving en interpretatie

4.2.1 Algemeen

In totaal werden 30 spoornummers uitgeschreven. Het ging hierbij om twee grachten, vier greppels, 2 insteken van muren, twee muren, 10 kuilen, acht lagen en twee delen van riolen.

Interpretatie	Aantal
Gracht	2
Greppel	4
Insteek	2
Kuil	10
laag	8
Muur	2
Riool	2
Totaal	30

Tabel 2: aantallen en interpretatie van de sporen

4.2.2 Beschrijving en interpretatie van de sporen en structuren

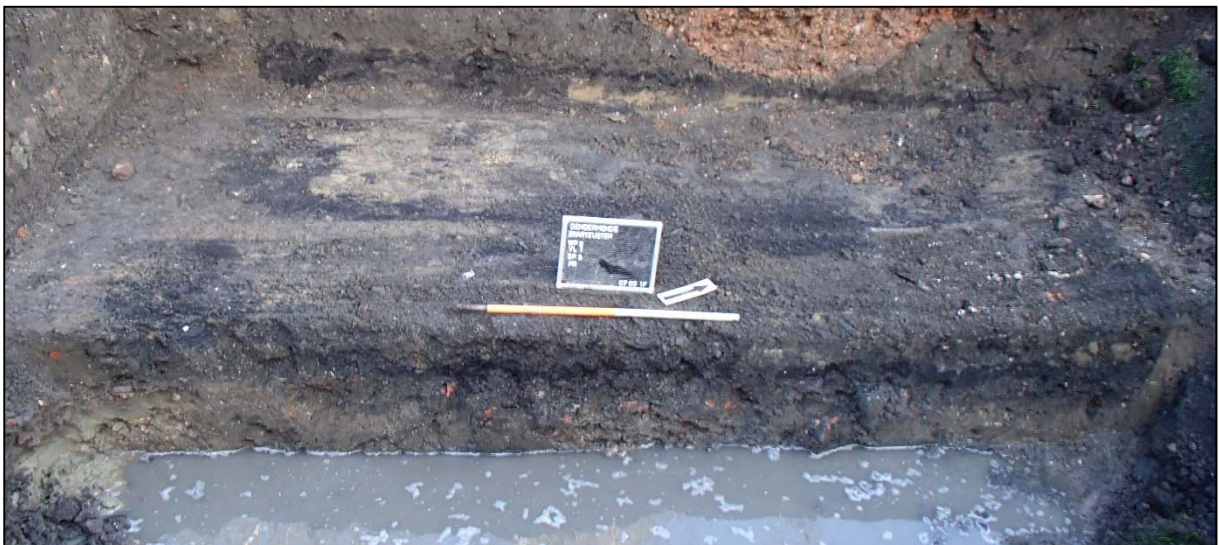
a) 19^e-20^e-eeuwse sporen: baksteenresten en ophogingslagen

Verspreid over het terrein werden verschillende 19^e en 20^e-eeuwse resten aangetroffen. In werkput 1 werden een viertal langwerpige (afval)kuilen aangesneden. Het ging om sporen 1.1 tem 1.4. De kuilen kenmerken zich door hun bruinigrijze tot grijsbruine losse eerder zandige vulling. In de kuilen bevonden zich veel resten van afval, baksteenpuin, sintels, steenkoolfragmenten en mortelfragmenten. Een van deze kuilen (spoor 1.2) werd gecoupeerd bij het verdiepen naar een tweede vlak. Hieruit bleek dat de kuil tot circa 30 cm onder het eerste vlak uitgegraven was. De bodem was ook redelijk vlak. Zoals al vermeld bestond de vulling uit afval. In de gecoupeerde kuil werden onder meer scherven van kamerpotten, kookpotten en fragmenten van (wijn)flessen herkend. Bij het couperen van spoor 1.2 werd ook een waterlaag aangesneden, waardoor de put binnen de kortste keren onder water liep. Hierdoor kon het vlak niet verder geregistreerd worden. Het aangelegde niveau bevond zich circa 50 cm onder vlak 1. Op dit niveau werd enkel een blauwgrijs gereduceerde kleiige laag aangetroffen waarin heel wat baksteen en mortelfragmenten werden herkend. Het ging waarschijnlijk om een ophogingslaag boven de stadsgracht, zoals ook in andere profielen werd herkend (zie hierboven bij de bodembeschrijving en onder).

Figuur 23: Vlakfoto van vlak 1 in werkput 1. De grote rechthoekige afvalkuilen zijn duidelijk zichtbaar. Rechts worden ze doorsneden door de insteek van een gresbuis.

Figuur 24: Coupefoto van spoor 1.2.

Naast grondsporen werden ook enkele muurresten aangetroffen. Het ging in totaal om twee muren en twee fragmenten van een rioleringsstelsel.

In werkputten 1 en 5 werden muurresten geregistreerd. Het ging om twee muren die een vergelijkbaar baksteen en mortelgebruik kennen. Muur 1.6 was een anderhalfsteens brede bakstenen muur, opgetrokken in rode bakstenen met formaat 19x9x5 cm, gevat in een harde, witte kalkmortel. De muur zelf was 30 cm breed en had aan de westzijde twee uitkragingen. De oostelijke zijde was mooi recht afgewerkt. In het zuiden was er een steunbeer zichtbaar. De onderzijde van de muur kon door het opkomend grondwater niet bepaald worden, maar deze liep nog minstens tot een diepte van 60 cm onder vlak 1 door.

Figuur 25: Vlakfoto van muur 1.6, onderaan is de steunbeer duidelijk te zien.

Muur 5.1 was een muur die haaks op de oude stadsgracht stond. Het gaat om een tweeenhalfsteens brede muur in rode bakstenen van formaat 18,5x8,5x5 cm gevat in een harde, witte kalkmortel. De muur zelf had aan de westzijde een vlak afgewerkte zijde, aan de oostzijde (richting van de Oude Vest en Torregracht) had deze muur verschillende uitkragingen. De muur was tot net onder de bouwvoor bewaard, met een totale bewaarde hoogte van 86 cm, verder was deze gefundeerd op een circa 40 cm dik puinpakket, bestaande uit natuursteen- en baksteenbrokken. Aan de westzijde kon een duidelijk mestelverband waargenomen worden, namelijk een kruisverband. Deze muur was in de reeds gedempte gracht gebouwd. Een exacte functie voor deze muur is niet geheel duidelijk, mogelijk gaat het om een oude perceelsmuur die parallel aan de oude Torregracht liep. Mogelijk is de huidige tuinmuur op het nieuw gewonnen land gebouwd na de demping van de Torregracht.

Figuur 26: Detailfoto van de opbouw van muur 5.1

Figuur 27: Zicht op een deel van het niet getekende profiel van werkput 5. De dempingslagen van de stadsgracht zijn hier duidelijk zichtbaar. De muur is door deze lagen gezet.

Naast de muurresten werden in werkput 2 ook twee sporen in baksteen aangetroffen die te maken hebben met de waterhuishouding op het terrein. Het ging om een bakstenen zinkput en een goot in baksteen die vermoedelijk met deze zinkput in verband stond. De zinkput had een rechthoekige opbouw met halfsteens brede muurtjes. De bakstenen hadden als formaat 17,5x8,5x5 cm en waren gevat in een witgelige, zandige kalkmortel. De insteek van deze put werd ook in vlak één waargenomen. Het ging hierbij om spoor 2.2. In het vlak had dit spoor een scherpe aflijning, was licht gebogen en had een donkergrijsbruine licht kleiig zandige vulling.

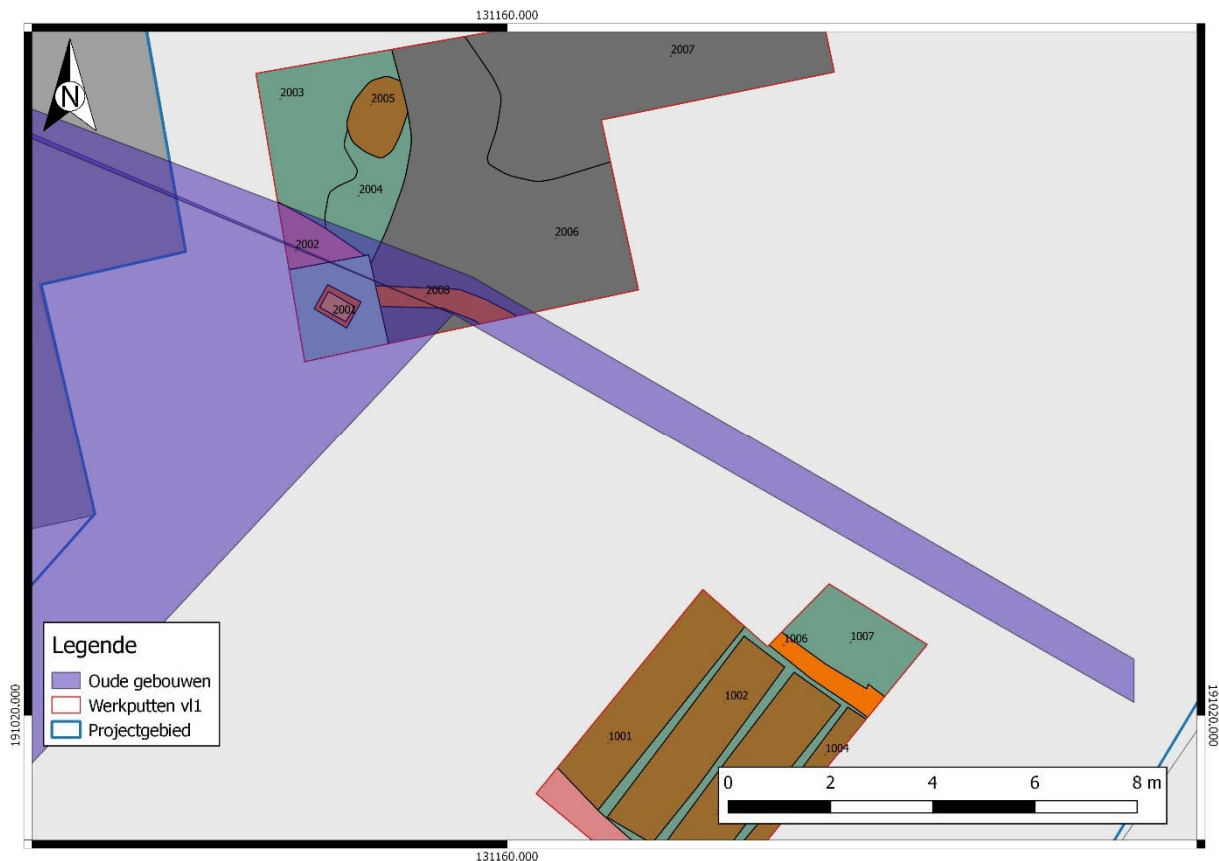
De goot die vermoedelijk met spoor 2.1 in verbinding stond, spoor 2.8, was eveneens opgebouwd uit baksteen. Het ging om rode en oranje bakstenen met als formaat 17x7x5 cm. De goot was blijkbaar nog deels watervoerend, aangezien er bij de aanleg van het vlak water bleef uit opwellen. Hierdoor werd geopteerd om deze structuur niet te couperen, om zo toch een gedeeltelijke verdieping van de werkput naar vlak 2 mogelijk te maken.

Beide structuren konden mogelijk met het oude Gendarmeriegebouw in verband gebracht worden. Ze bevonden zich namelijk op de uiterste rand van dit gebouw zoals het op de Poppkaart kon waargenomen worden (Figuur 29).

Figuur 28: Vlakfoto van spoor 2.8. rechtsboven is de insteek (spoor 2.2) duidelijk afgelijnd te zien ten opzichte van een lichtere ophogingslaag. De goot is in de gedempte stadsgracht aangelegd.

Figuur 29: Aanduiding van de oude gebouwen op het sporenplan, de locatie van sporen 2.2 en 2.9 lijkt overeen te komen met het oude Gendarmeriegebouw.

b) 17^e-eeuwse sporen

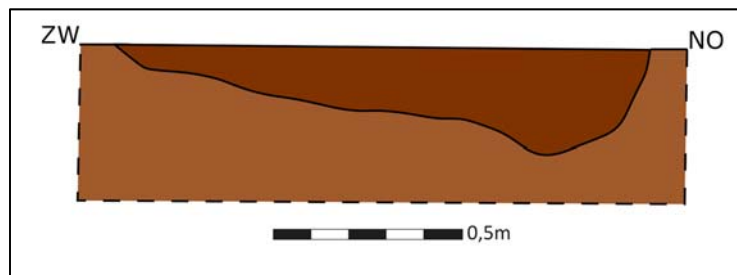
Twee sporen konden op basis van het aardewerk in de 17^e eeuw gedateerd worden. Het ging hierbij om sporen 2.4 en 2.5.

Laag 2.4 kenmerkte zich in het vlak als een donkerbruin gevlekte licht kleiig zandige laag met onregelmatige afmetingen. In deze laag werden verschillende scherven van eenzelfde zalfpot in witbakkend aardewerk aangetroffen, net als een loden musketkogel., ook kuil 2.5 was deels in deze laag ingegraven.

Centraal in werkput 2 werd een klein ovaal spoor herkend dat vrij veel vondstmateriaal bevatte. Het ging om spoor 2.5. Deze kuil had een donkerbruine kleur en had een licht kleiig zandige vulling. In deze vulling bevond zich redelijk wat aardewerk, dierlijk botmateriaal, en baksteen- en houtskoolfragmenten. In de coupe had deze kuil een eerder onregelmatige vorm, met een in het oosten dieper uitgegraven gedeelte. De maximaal bewaarde diepte is 18 cm onder vlak 1. De kuil zelf was in de dempingslagen van gracht 2.9 uitgegraven. Op basis van het aangetroffen aardewerk kan dit spoor in de 17^e eeuw gedateerd worden. Met enige voorzichtigheid kan deze kuil aan de Refuge van de abdij van Affligem gekoppeld worden die ook in deze periode zich aan het voormalig Prinsenhof zal vestigen.

Figuur 30: Coupefoto van spoor 2.5.

Figuur 31: Coupetekening van spoor 2.5.

c) Sporen van de stadsversterkingen

In werkputten 2 en 5 werden met zekerheid sporen van de oude stadsgracht horende bij de eerste stadsversterking van Dendermonde aangesneden. In werkput 4 werd mogelijk de aanzet van dezelfde gracht aangetroffen. In werkput 2 kreeg deze gracht spoornummer 2.9 in het tweede vlak, in werkput 5 kreeg de gracht spoornummer 5.2. In het eerste vlak werden vooral dagzomende dempingslagen van de gracht aangetroffen. In werkput 2 ging het om lagen 2.4, 2.6 en 2.7. In werkput 5 ging het om verschillende lagen, die enkel algemeen onder spoornummer 5.2 verzameld werden.

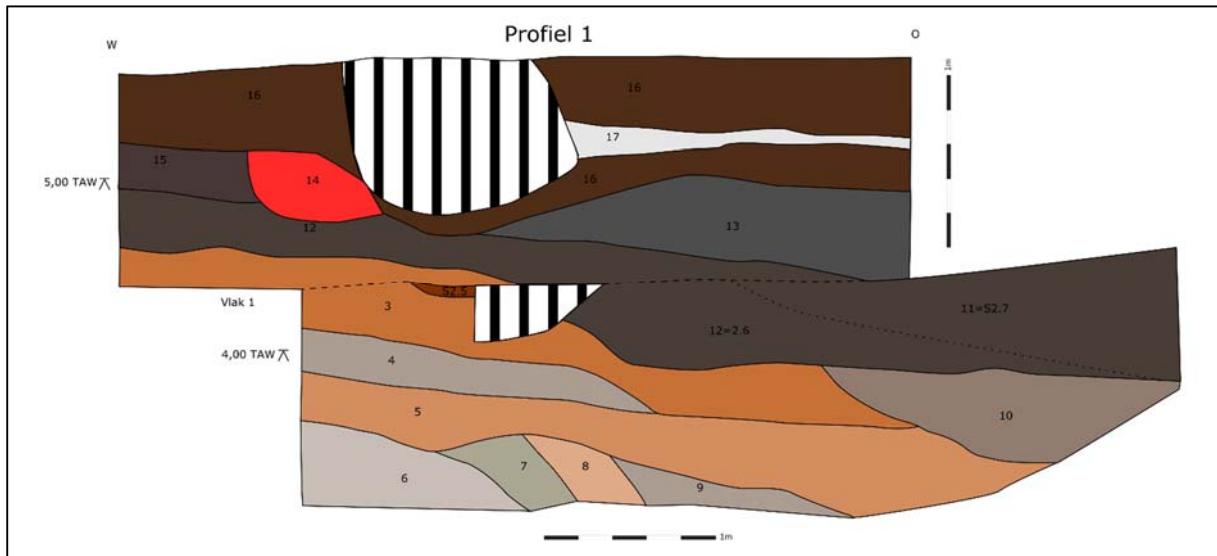
Op basis van de ligging van de dagzomende grachtvullingen was het geregistreerde profiel in werkput 2 jammer genoeg niet recht op de gracht gegraven, waardoor een gedeeltelijk vertekend beeld mogelijk is. Het profiel was echter wel duidelijk in het weergeven van de verschillende afhellende lagen die duidelijk wijzen in de richting van grachtvullingen.

In het tweede vlak in werkput 2 werd ook een dieper profiel op de gracht gerealiseerd, tot circa 2,5 meter onder maaiveld bevonden zich nog steeds dempingslagen (lagen 2 tem 12). Enkele lagen met veel zoetwaterslakjes (lagen 7 en 8) deden vermoeden dat de aanzet tot de actieve grachtfase mogelijks ook al deels aangesneden werd. Een controleboring om de totale diepte van de gracht na te gaan kon door het opwellende grondwater niet uitgevoerd worden.

Naast de lagen met zoetwaterslakjes werden nog verschillende andere lagen waargenomen. Het ging in alle gevallen om licht kleiig zandige lagen. Meer naar het oosten toe werden verschillende van de onderste lagen wel kleiiger van textuur. Ook in deze richting werden ook meer reductieverschijnselen

waargenomen. De kleuren van de lagen verschilt tussen licht geelbruin, tot donkergrijs tot donkerbruine tinten. Qua vondstmateriaal vielen vooral twee lagen (vullingen 10 en 12) op waarin redelijk wat 14^e-eeuws aardewerk en botmateriaal werd aangetroffen. Het aardewerk bestond hoofdzakelijk uit grijs aardewerk, maar ook rood, hoogversierd aardewerk en steengoed kon herkend worden. Het materiaal zal bij het volgende hoofdstuk iets meer diepgaand besproken worden.

In werkput 5, meer naar de Oude Vest toe, kon er niet zo diep gegraven worden als in werkput 2, maar toch konden duidelijke dempingspakketten waargenomen worden. Deze waren opvallend meer puinhoudend en kleiiger dan deze in werkput 2. Ook het aardewerk dat in deze lagen aangetroffen werd was duidelijk jonger. Er werd enkel roodbakkend aardewerk aangetroffen dat in de 17^e-18^e eeuw kon gedateerd worden.

Figuur 32: Profiel tekening van de gedeeltelijke coupe op de stadsgracht, bemerk vooral de afhellende lagen in het profiel, een indicatie van de dempingslagen in een gracht. De gearceerde delen zijn eerder ingestorte delen van het profiel of coupes. Vullingen 2 tem 12 zijn de laatmiddeleeuwse dempingslagen, vullingen 13 tem 16 zijn de postmiddeleeuwse ophogingslagen.

Figuur 33: Zicht op de verschillende dagzomende lagen van gracht 2.9, de gracht heeft een schuin verloop ten opzichte van de werkput. Links net naast het fotobordje is een van de lagen met zoetwaterslakjes zichtbaar.

Er is duidelijk een verschuiving in de dempingslagen naar de Oude Vest toe. Stelselmatig werd deze gracht gedempt, waardoor een strook extra land gewonnen werd. Op deze manier werd waardevolle grond gewonnen, waarop nieuwe bewoning of activiteiten konden plaatsvinden, maar ook om de bevaarbaarheid en diepgang van de waterlopen te verhogen. De brede stadsversterking uit de 12^e eeuw had in de 14^e eeuw zijn defensieve functie verloren door de aanleg van de nieuwe 14^e-eeuwse stadsomwalling. Daarom lijkt het logisch dat een gedeelte van de oorspronkelijke gracht gedempt werd. De 14^e-eeuwse lagen die in werkput 2 aangesneden werden kunnen bijgevolg zeker hiermee in verband gebracht worden. Het dempen van (een deel) van een stadsgracht om extra bouwruimte te creëren werd ook eerder opgemerkt, en dit zowel in Dendermonde zelf als in andere steden.

Bij het onderzoek aan de Grote Markt te Dendermonde werd bij het onderzoek van de Visgracht ook een versmalling van de oorspronkelijke bredere gracht vastgesteld worden in de 14^e eeuw. De verdedigingsgracht werd in de oudste fase voorzien van een houten beschoeiing met aangepunte palen. In de 14^e eeuw werd de gracht voorzien van een bakstenen kademuur die er voor zorgde dat de gracht versmald werd. In de 17^e eeuw werd de gracht nogmaals versmald. Opnieuw werd een nieuwe kademuur opgetrokken. In de lagen die in verband konden gebracht worden met deze versmalling werd veel afval aangetroffen, waaronder aardewerk, glas, bot, en benen dobbelstenen.⁶³

In Gent konden zowel bij het onderzoek aan de Posteernestraat als in de Burgstraat werd een gelijkaardig fenomeen vastgesteld. Aan de Posteernestraat werd een gedeelte van de stadzijde van de Oude Houtlei, de 12^e-eeuwse stadsversterking, aangesneden. De gracht bleek ook in de 13^e-14^e eeuw deels gedempt waarna een nieuw bewoningsniveau aangelegd werd op deze extra verworven gronden.⁶⁴ Hier werden geen extra kademuren aangetroffen, maar het beeld van verschillende dempingslagen met daarboven een nieuwe bewonings-/activiteitenlaag lijkt sterk op het bestudeerde profiel in werkput 2.

Te Gent Burgstraat werd de andere oever (de veldzijde) van de Oude Houtlei onderzocht. Ook hier kon een brede gegraven gracht herkend worden die gedeeltelijk gedempt was in de late middeleeuwen. In de 16^e-17^e eeuw werd een nieuwe kadestructuur opgetrokken om de gracht bevaarbaar te houden. Ook hier werd op het nieuw gewonnen land direct nieuwe bewoning opgetrokken.⁶⁵

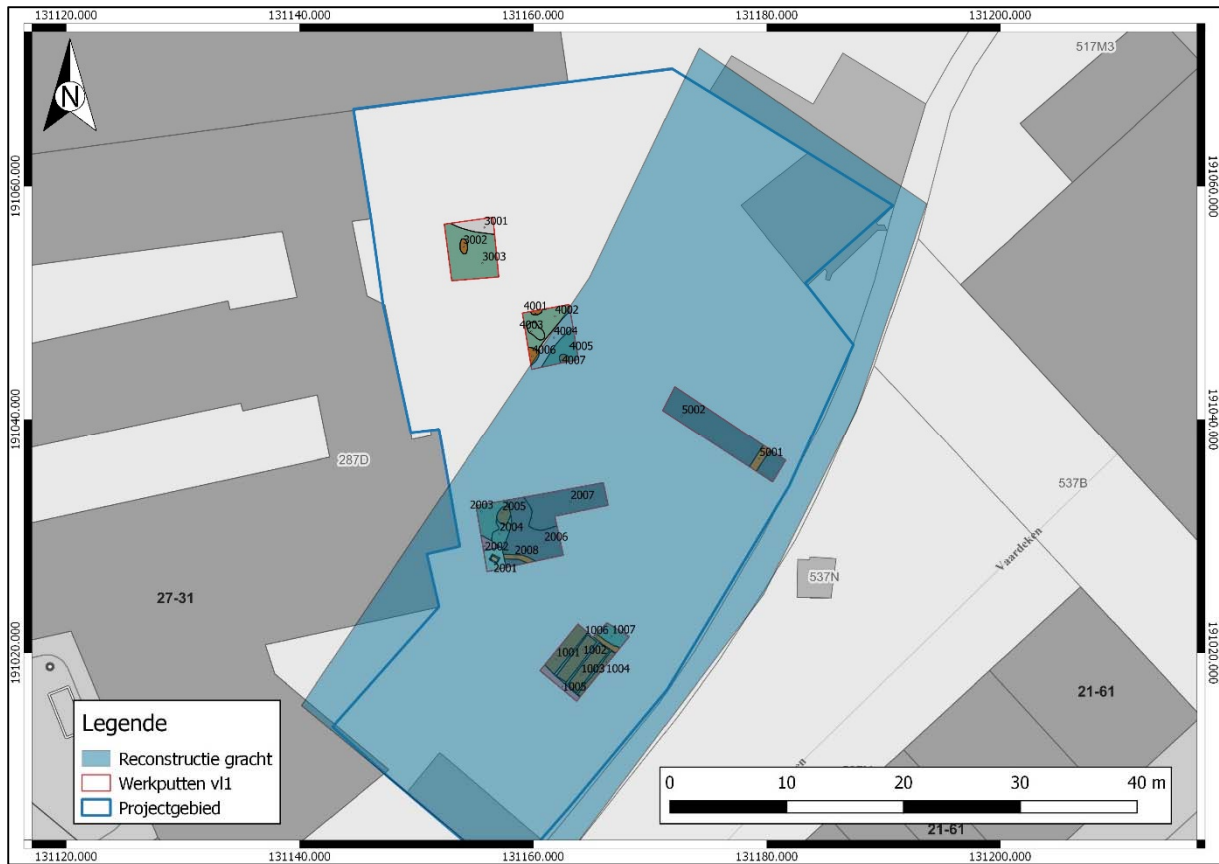
Op basis van de gegevens van het veldwerk kan een reconstructie gemaakt worden van het verloop en de breedte van deze gracht. Waarschijnlijk zal de oorspronkelijke vestinggracht een breedte van 25 meter hebben gehad (gemeten vanaf de huidige tuinmuur). In de loop van de 14^e eeuw werd een groot gedeelte al gedempt, waardoor de gracht versmalde. In de loop van de 17^e-18^e eeuw zal opnieuw een deel van de gracht gedempt worden, zodat de Torregracht zoals deze op de Ferrariskaart afgebeeld staat, bekomen zal worden. In een laatste fase zal de Torregracht gekanaliseerd en overdekt worden, zoals afgelezen kan worden op de kadasterplannen.

---

⁶³ Buyse et al. 2007, 42-47.

⁶⁴ Stoops et al. 2016, 115-117.

⁶⁵ Vanoverbeke et al. 2016.

Figuur 34: reconstructie van het verloop van de stadsgracht op basis van de veldgegevens.

5 Vondstmateriaal

In totaal werden 14 vondstnummers uitgeschreven voor het vondstmateriaal dat ingezameld werd tijdens het veldwerk. Het gaat hierbij zowel om aardewerk (n=124), glas (n=4), metaal (n=4) als botmateriaal (n=26).

Bij het aardewerk kunnen verschillende aardewerkgroepen onderscheiden worden. Globaal valt het materiaal uiteen in drie groepen, laatmiddeleeuws (14^e eeuw), nieuwe tijd (16^e-17^e eeuw) en nieuwste tijden (19^e-20^e eeuw). In onderstaande tabel zijn de aantallen scherven per aardewerkgroep opgenomen.

Faience	2
Grijs	35
Hoogversierd	1
Industrieel wit	4
Majolica	1
Rood	44
Steengoed	20
Witbakkend	17
Totaal	124

Tabel 3: tellingen per aardewerkgroep op siteniveau

Het laatmiddeleeuws aardewerk kan op basis van de vormelijke eigenschappen en de aanwezige aardewerkgroepen in de 14e eeuw gedateerd worden. De meeste scherven werden in de dempingslagen van de stadsgracht aangetroffen. In spoor 2.6, of vulling 10 van profiel 2 werden zes diagnostische scherven herkend. Het gaat om twee randen in grijs aardewerk, drie in rood aardewerk en één in steengoed. In grijs aardewerk werd een rand van een teil (Figuur 35:1) met een eenvoudige, brede bandvormige rand met afgeronde top.⁶⁶ De randdiameter is 26 cm. Een tweede individu in grijs aardewerk is een rand van een voorraadpot (Figuur 35:7) met een haaks naar buiten gekinkte rand met afgeronde top op een naar binnen staande hals. De randdiameter is 22 cm.

In rood aardewerk zijn drie individuen aanwezig. Het gaat om een grape (Figuur 35:5) met een bijna haaks naar buiten geknikte, langgerekte rand met afgeplatte bovenzijde en met een spitse top.⁶⁷ De randdiameter is 16 cm. Een tweede rand is afkomstig van een papkom (Figuur 35:4) met een ongeribbelde, bandvormige rand met doorn.⁶⁸ De randdiameter is 15 cm. Een derde en laatste individu is een deksel of vuurklok (Figuur 35:2). Het gaat om een individu met een schuingeplaatste, onderaan afgeplatte rand met verlengde buitenlip.⁶⁹ Het ontbreken van gebruikssporen en de algemene, eerder koepelvorm doet vermoeden dat het om een ongebruikte vuurklok gaat en niet om een deksel.

In steengoed werd een randfragment van een kleine drinkkan aangetroffen (Figuur 35:6). Dit individu is bedekt met een laag zoutglazuur. De rand is een hoge, geribbelde rand met spitse top en een randdiameter van 8 cm.

In vulling 11 van profiel 2 werd een gedeeltelijk bewaarde kandelaar in rood aardewerk aangetroffen (Figuur 35:3). Het gaat om een individu met twee niveaus, op een centrale steel. Centraal op de steel is een verdiept gedeelte aangebracht, vermoedelijk om de kaars of wiek in te bevestigen.

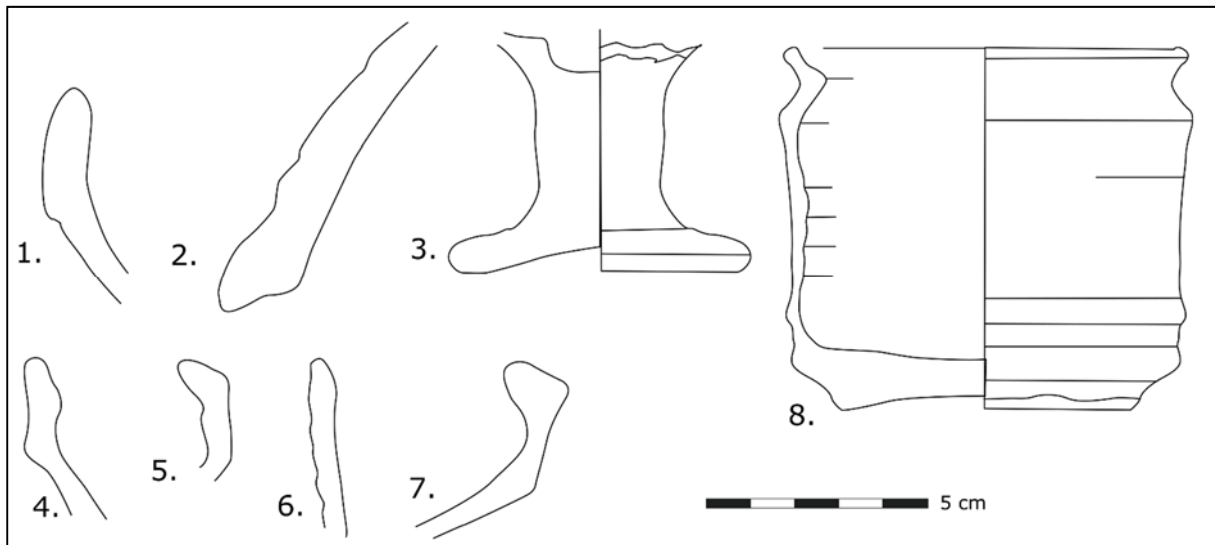
⁶⁶ De Groote 2008, 122. Type L57A.

⁶⁷ Vergelijkbaar met De Groote 2008, 127. Type L120E.

⁶⁸ De Groote 2008, 122. Type L117A.

⁶⁹ De Groote 2008, 126. Type L91B.

Het 14^e-eeuwse aardewerk is sterk vergelijkbaar met het aardewerk dat in enkele 14^e-eeuwse grachten en mestkuilen te Dendermonde-Mariatroon fase 2 werd aangetroffen.⁷⁰

Figuur 35: Aardewerk uit de dempingslagen van de stadsgracht (1-7) en uit laag 2.4 (8)

Uit de periode 17^e eeuw zijn twee sporen aanwezig. Het ging hierbij om sporen 2.4 en 2.5. In laag 2.4 werd een archeologisch complete zalfpot in witbakkend aardewerk gevonden (Figuur 35:8). Het gaat om een zalfpot met een schuin naar buiten geknikte rand met afgeplatte top. De binnen en buitenzijde is bedekt met loodglazuur, maar bij de buitenzijde is ook kopervijlsel aan het glazuur toegevoegd, waardoor dit individu een groene buitenzijde kreeg. De randdiameter is 9 cm. Dit individu kan in de 17^e eeuw gedateerd worden.

Spoor 2.5 bevat een grotere hoeveelheid materiaal, waaronder aardewerk, bot en een fragment glas. De meeste scherven zijn afkomstig van een grote kruik in steengoed met zoutglazuur (Figuur 36:1). Het gaat om een kruik met een bandvormige rand met geprononceerde doorn. Het lichaam zelf is peervormig met vermoedelijk een standing, hoewel deze niet bewaard is gebleven. Ook de aanzet van een bandoor kon op één van de scherven waargenomen worden.

In rood aardewerk werden drie randfragmenten herkend, waarvan twee kamerpotten en één voorraadpot of grape. Beide kamerpotten hebben een haaks naar buiten geplooid rand met ofwel afgeplatte (Figuur 36:2) ofwel afgeronde top (Figuur 36:3). Bij één rand kon een deel van het oor ook herkend worden. De randdiameter van beide individuen is 14 cm. Een derde en laatste individu is een mogelijke voorraadpot of grape (Figuur 36:4), maar gezien het ontbreken van roetsporen is deze identificatie niet met zekerheid te stellen, ook het ontbreken van glazuur aan de binnenzijde doet vermoeden dat een functie als voorraadpot eerder waarschijnlijk is. Het gaat om een individu met een extern op een punt getrokken rand met afgeplatte top en een lichte dekselgeul.

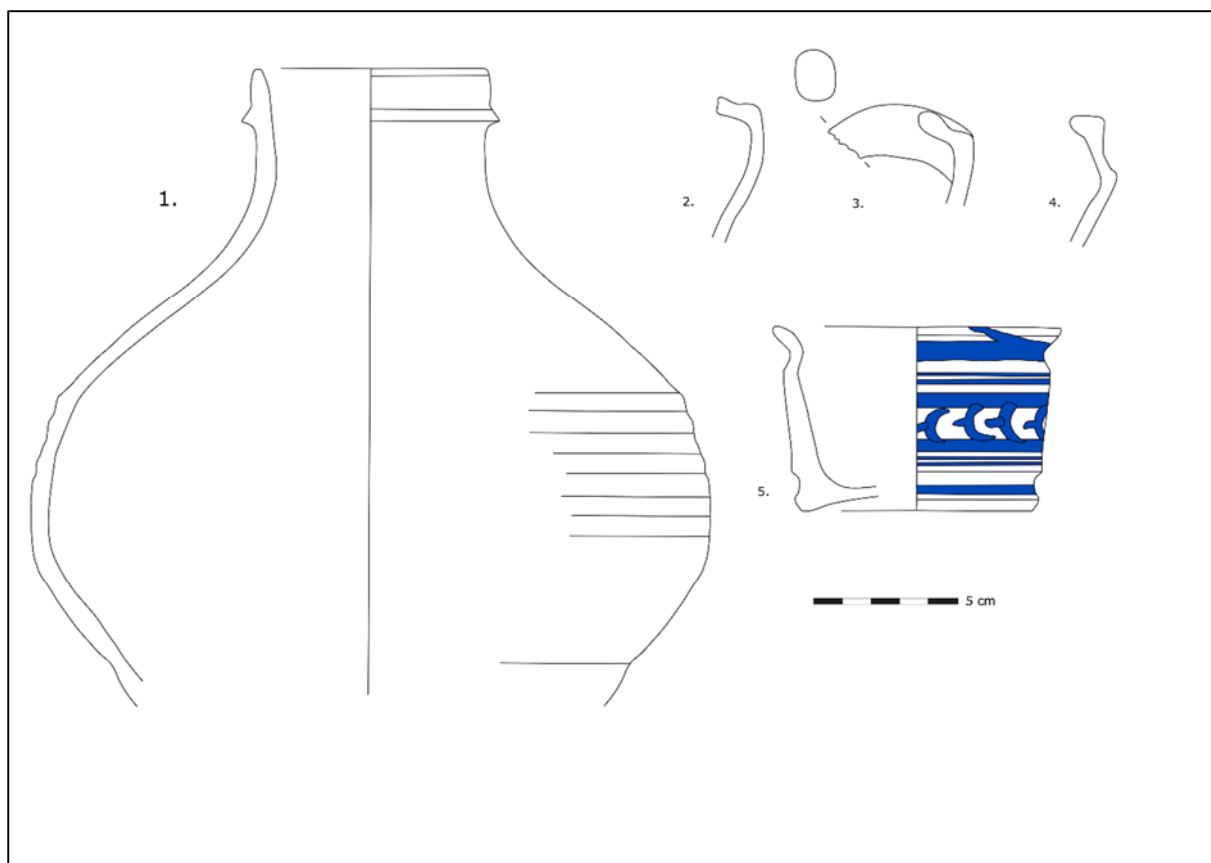
In majolica tenslotte werd een archeologisch complete zalfpot ingezameld (Figuur 36:5). Het gaat om een zalfpot met een haaks uitstaande, spitse rand met een cilindrisch lichaam. De bodem is licht conisch. Op de buitenzijde is een monochrome versiering in blauwe verf aangebracht. De randdiameter is 10 cm.

Ook te Dendermonde-Mariatroon werd sterk gelijkaardig materiaal aangetroffen in een 17^e-eeuwse gracht en de dempingslagen hiervan.⁷¹

⁷⁰ Eigen onderzoek, Van Remoorter 2017.

⁷¹ Ibidem.

Figuur 36: Aardewerk uit spoor 2.5.

6 Conclusie

6.1 Algemeen

Op basis van het bureauonderzoek kan vooropgesteld worden dat de archeologische verwachtingen voor het onderzoeksgebied hoog kunnen genoemd worden. Het onderzoeksgebied bevindt zich binnen de laatmiddeleeuwse stadsomwalling op de locatie van het voormalige Prinsenhof. Tijdens de prospectie konden deze verwachtingen slechts ten dele ingelost worden. De meeste van de aangetroffen sporen konden gelinkt worden aan de voormalige vestinggracht die hier gelopen heeft. Er werden enkele afvalkuilen aangetroffen, vooral te dateren in de 19^e-20^e eeuw, oudere sporen die tot de bewoning van het Prinsenhof zouden kunnen gerekend worden werden niet aangetroffen.

6.2 Beantwoording onderzoeksvragen

Op basis van het bureauonderzoek moeten volgende onderzoeksvragen beantwoord worden:

- **Wat is bodemopbouw en -ontwikkeling ter hoogte van het onderzochte perceel?**

Er kan gesproken worden van een duidelijke sterke antropogene bodemopbouw. Slechts in één werkput kon de moederbodem bereikt worden. Deze bestond uit een vrij homogeen lichtgrijs tot grijsbruin licht kleiig zand met roestbruine vlekken. Lokaal konden ook verschillende fragmenten van schelpjes herkend worden. De top van de moederbodem bevond zich op circa 4 meter TAW. De aangesneden moederbodem kan als een C-horizont omschreven worden, er werden geen verdere sporen van natuurlijke bodemontwikkeling herkend in de proefputten. Bovenop de moederbodem bevond zich een circa anderhalve meter antropogene bodemopbouw die enerzijds uit ophogingslagen en anderzijds uit grachtvullingen bestond.

- **Wat is de datering en de samenstelling van de aangetroffen lagen?**

Alle aangetroffen lagen kunnen vanaf de late middeleeuwen gedateerd worden. Het gaat hierbij zowel om ophogingslagen als om dempingslagen van een stadsgracht. De oudste ophogingslagen kunnen op basis van het schaarse aardewerk in de 13^e-14^e eeuw gedateerd worden. De aangetroffen dempingslagen van de stadsgracht kunnen zowel in de 14^e als in de 17^e-18^e eeuw gedateerd worden. Het gaat hierbij duidelijk om een gefaseerde opvulling/demping van de stadsgracht.

- **Zijn er relevante sporen en/of vondsten aanwezig in de proefputten?**

In vrijwel alle proefputten werden sporen en lagen aangesneden. De meest relevante sporen zijn een 16^e-eeuwse afvalkuil die mogelijk met de Refuge van de abdij van Affligem in verband kan gebracht worden en de dempingspakketten van de oorspronkelijke 12^e-eeuwse stadsgracht. Naast deze sporen werden enkele vermoedelijke ontginningskuilen, enkele afvalkuilen en recente ophogingslagen aangetroffen. Deze sporen zijn eerder van geringe archeologische waarde.

- **Op welke hoogte bevindt zich de natuurlijke bodem?**

De natuurlijke bodem bevond zich in werkput 4 op circa 4 meter TAW. Dit is de enige locatie waar de moederbodem aangesneden werd. Gezien de aanwezigheid van een brede vestinggracht kan wel verondersteld worden dat dit ongeveer het niveau is waar de top van de moederbodem zal zitten.

- **Is er wel degelijk sprake van een complexe stratigrafie binnen (bepaalde zones) van het plangebied?**

De bodemopbouw kan op bepaalde locaties inderdaad als een complexe stratigrafie omschreven worden. Het gaat hierbij vooral om de zones van de stadsgracht. In werkput 4 kon enkel een volledige stratigrafische sequentie opgetekend worden, bij de andere profielen kon geen moederbodem bepaald worden.

- **Indien ja; hoe is deze stratigrafie opgebouwd? En, waaraan is deze stratigrafie te relateren?**

De meest complexe stratigrafie werd opgetekend in werkputten 2 en 5. Het ging hierbij vooral om dempingspakketten van de oude stadsgracht. Hierboven werd een vrij homogeen bruin ophogingspakket (vermoedelijk 16^e-17^e eeuw) opgebracht dat mogelijk als nivelleringspakket moet aanzien worden. Hierboven bevinden zich dan 19^e-20^e-eeuwse lagen. Een vergelijkbare stratigrafie werd aangetroffen in werkput 4. Echter, hier werden geen dempingspakketten aangesneden. De oudste lagen zijn vermoedelijk ophogingslagen uit de late middeleeuwen. Hierboven bevinden zich dan dezelfde postmiddeleeuwse ophogingspakketten. In werkputten 1 en 3 konden geen volledige profielen geregistreerd worden. In werkput 1 werd slechts de bovenste meter van het bodemarchief geregistreerd door wateroverlast. In werkput 3 kon zelfs geen profiel geregistreerd worden door de onveilige situatie daar.

- **Zijn er nog resten van het voormalige gendarmeriegebouw/refuge (muren, terreinindeling, ...) aanwezig? Zo ja, wat is hun bewaring?**

Op basis van de grondplannen en de beschikbare historische kaarten lijken een deel van het afwateringssysteem van het gendarmeriegebouw aangetroffen te zijn. De twee muurfragmenten vertonen echter zowel in baksteen- als mortelgebruik een zelfde afmeting en type als deze in de achtergevel van het Zwartzusterklooster. Het is hierbij niet geheel duidelijk tot welke fase deze resten behoren, maar het is alleszins duidelijk dat deze in de 19^e eeuw kunnen gedateerd worden.

- **Indien funeraire contexten worden aangetroffen:**

Aangezien geen funeraire contexten aangetroffen werden zijn volgende vragen niet meer van toepassing.

- **Hoeveel niveaus zijn er te onderscheiden?**
- **Wat is de omvang?**
- **Komen er oversnijdingen voor?**
- **Vallen er verschillende diachrone gebruiksfasen binnen het grafveld te onderscheiden?**
- **Wat is het geschatte aantal individuen?**
- **Wat is de bewaringstoestand?**

- **Zijn er archeologische sporen aanwezig onder de verstoorde lagen? Zo ja, welke?**

Er werden weinig tot geen verstoorde lagen aangetroffen. De enige verstoringen zijn enkele puinkuilen die mogelijk kunnen gelinkt worden met de sloop van het oude zwartzusterklooster bij de wederopbouw na WOI.

- **Zijn de sporen natuurlijk of antropogeen?**

Alle aangetroffen sporen zijn antropogeen van aard. Er werd buiten de moederbodem geen ander natuurlijk spoor aangetroffen.

- **Hoe is de bewaringstoestand van de sporen?**

De meeste sporen zijn goed bewaard. Vooral de resten van de stadsversterking zijn zeer diep bewaard gebleven. De overige sporen omvatten verschillende kuilen met varieerde diepte.

- **Wat is de aard, omvang, datering, en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?**

De meeste sporen zijn te linken aan de verschillende dempingsfasen van de oude stadsversterking van Dendermonde. Daarnaast werden ook enkele ophogingslagen en afvalkuilen aangetroffen. Een van deze kuilen kon op basis van het aardewerk in de 16^e-17^e eeuw gedateerd worden. Gezien de ligging is een link met de Refuge van de abdij van Affligem mogelijk, maar dit is niet hard te maken. Uit een recenter verleden stammen verschillende rechthoekige afvalkuilen. Deze zijn gevuld met afval, waaronder aardewerk, flessen, botmateriaal. Deze kuilen kunnen mogelijk als afvalkuilen van het voormalige zwartzusterklooster beschouwd worden.

- **Maken de sporen deel uit van één of meerdere structuren?**

Er kon slechts één structuur herkend worden, namelijk een zeer brede gracht die tot de oudste stadsversterking van Dendermonde kon gerekend worden. De overige sporen zijn als losse sporen, schijnbaar zonder structuur te omschrijven.

- **Behoren de sporen tot één of meerder periodes?**

Op basis van het aardewerk kunnen de sporen zowel in de late middeleeuwen (13e-14e eeuw), als in de vroegmoderne tijd (16e-17e eeuw) als in de Nieuwste tijd (18e-20e eeuw) gedateerd worden.

- **Uit welke periode dateren de vondsten? Kan er een functionele interpretatie aan gegeven worden? Houden ze verband met bepaalde activiteiten?**

De vondsten bestaan hoofdzakelijk uit aardewerkvondsten. Ook bot en metaalvondsten werden ingezameld. Het gaat hoofdzakelijk om afval. Specifieke activiteiten konden op basis van het vondstmateriaal niet herkend worden. Het materiaal uit vele van de dempings- en ophogingslagen is ook niet in zijn primaire context aangetroffen. Mogelijk gaat het om secundair gedumpt afval. Desondanks kunnen deze vondsten wel enig inzicht in de materiële cultuur verschaffen.

- **Levert het organische en anorganische vondstmateriaal nieuwe inzichten inzake ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van de site, eventueel ook over de materiële cultuur?**

Door het ontbreken van afvalcontexten zoals beerputten of mestkuilen is weinig over de materiële cultuur van de voormalige bewoners te zeggen. Enkel één afvalkuil kan mogelijk aan de refuge van de abdij van Affligem gekoppeld worden. De meeste vondsten werden in de dempingslagen van de stadsgracht aangetroffen. Het gaat hierbij hoofdzakelijk om het gewone huisafval. Rijke vondsten werden hierbij niet aangetroffen. Ook oudere, 12e-eeuwse vondsten werden niet aangetroffen. Het is mogelijk dat deze wel nog dieper in de oudste grachtlagen aanwezig zijn.

- **Hoe kaderen de resultaten van dit onderzoek binnen onze kennis van de stadsgeschiedenis/stadsontwikkeling van Dendermonde?**

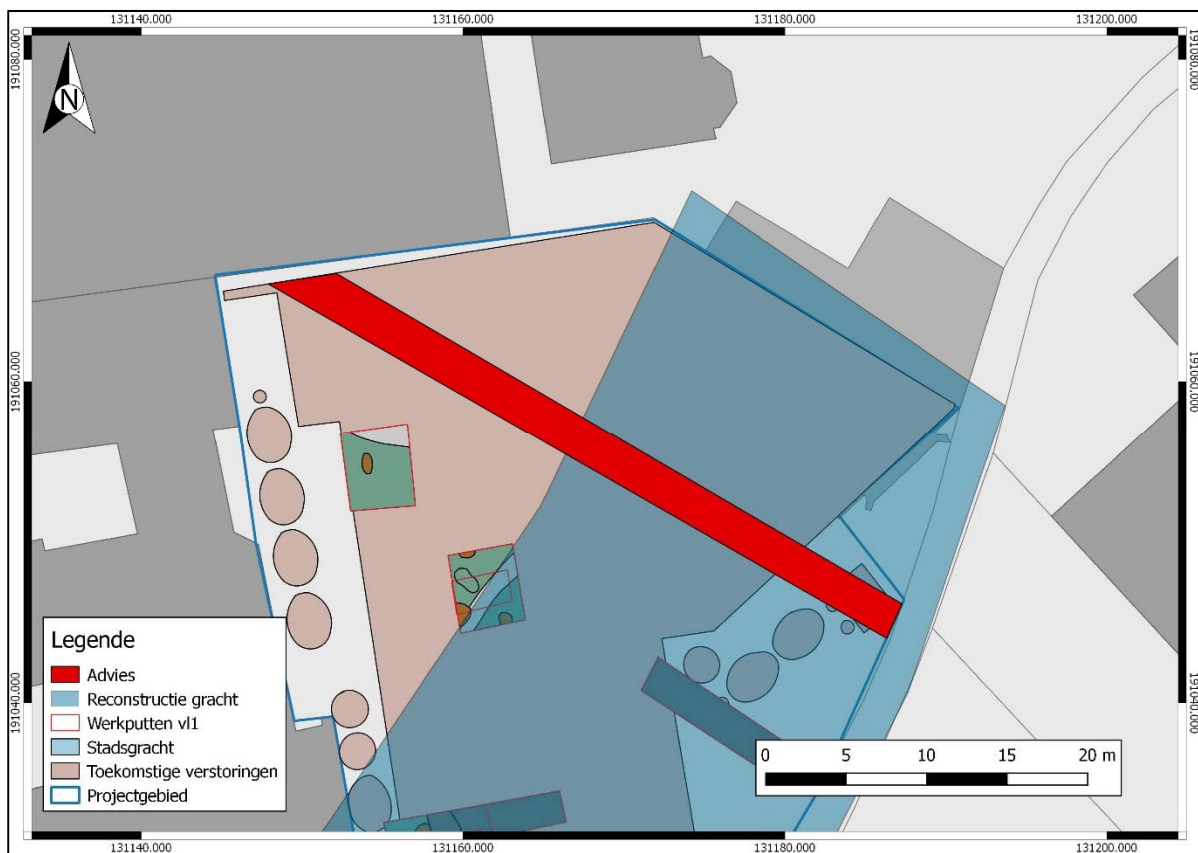
Hoewel de verwachtingen hoog gespannen waren voor dit gedeelte van de stad bleek er in realiteit weinig sporen aangetroffen zijn van de vroegere bewoners. Echter, het aantreffen van een zeer brede stadsgracht die tot de oudste stadsversterking van Dendermonde kan gerekend worden is wel een primeur te noemen. Door het beperkt vatten in de proefputten is echter een bijkomend onderzoek noodzakelijk. Op deze manier kan een beter inzicht verkregen worden in de opbouw en geschiedenis van de oudste stadsversterking van Dendermonde.

6.3 Advies

Op basis van de veldgegevens, de historische data en de studie van het vondsmateriaal kan besloten worden dat het grootste gedeelte van het terrein vrijgegeven worden voor verder archeologisch onderzoek. Echter. De aanwezigheid van de oude stadsversterking die in enkele van de proefputten aangesneden werd noopt wel tot verder onderzoek.

Globaal adviseert BAAC Vlaanderen het registreren van één lengteprofiel op de stadsgracht en een deel van het terrein aan de stadszijde om na te gaan of er nog sporen van een eventueel wallichaam aanwezig zijn. De registratie van dit profiel kan gebeuren binnen de grenzen van de uit te graven kelder in de vorm van één sleuf. Op deze manier kan de bouwheer al een deel van de noodzakelijke werken (plaatsen van de Berlinerwand en secanspalenwand) realiseren. Het is hierbij wel noodzakelijk dat de aannemer van de grondwerken en de archeologen goed op elkaar zijn ingesteld qua timing en praktische aanpak. Uit veiligheidsoverwegingen moet de sleuf getrapt gegraven worden, waardoor de sleuf aan het maaiveld breder is dan op de maximaal te ontgraven diepte. Op de bodem lijkt een breedte van 2 meter voldoende. Rekening houdend met een getrapte uitgraving is een breedte tussen 4 en 6 meter aan het maaiveld zeker noodzakelijk/mogelijk. De registratie van het profiel dient te gebeuren tot de maximaal uit te graven diepte plus een zekere veiligheidsmarge (ca 20 cm). Indien de bodem van de grachtstructuur nog niet bereikt wordt op deze diepte, dient de tekening aangevuld te worden met enkele boringen.

Het is ook noodzakelijk om voorafgaand aan het onderzoek bemaling te voorzien, zodat het risico op instorting of overstrooming van de werkput vermeden wordt. Tijdens het vooronderzoek is al gebleken dat enkele lagen sterk waterverzadigd waren. Het is bijgevolg noodzakelijk om de bemaling voldoende lang op voorhand te laten droogzuigen.

Figuur 37: kaart met de advieszone voor het registreren van een lengteprofiel op de stadsversterking.

Tijdens de registratie van dit profiel moet ook bijzondere aandacht geschonken worden aan de zorgvuldige inzameling van het vondstmateriaal. Er kan bijvoorbeeld bij de aanleg van het profiel of tijdens de uitgraving een deel van de gracht afgewerkt worden om zo een representatief beeld van het vondstmateriaal uit de diverse lagen te verkrijgen. Op deze manier kan een mogelijke fasering in de verschillende dempingslagen gemaakt worden. Ook moet rekening gehouden worden met mogelijke oeverbeschoeiingen.

Bij het onderzoek van de stadsversterkingen en de coupes kunnen mogelijk onderstaande onderzoeksvragen als leidraad gelden voor het verder onderzoek:

- Welke fasering kan opgemaakt worden uit het grachtprofiel? Zijn er verschillende dempingsfasen aan te duiden?
- Zijn er resten van oeverbeschoeiing aanwezig? Zoja, waaruit bestaan deze?
- Zijn er aanwijzingen voor de aanwezigheid van een wallichaam? Hoe is dit opgebouwd? Zijn er resten of aanwijzingen van een palissade of stadsmuur aan te duiden?
- Hoe past de geregistreerde stadsversterking in het beeld van de middeleeuwse stadsversterkingen? Zijn er opvallende kenmerken aanwezig?
- Hoe zijn de dempingslagen opgebouwd? Bestaan deze uit afvallagen, puinlagen,...?
- Zijn er heruitgravingen van de gracht aanwezig?
- Kunnen op basis van het vondstmateriaal uit de verschillende lagen uitspraken gedaan worden over de materiële cultuur of over de functionele interpretatie?

Ook kunnen enkele stelposten voor natuurwetenschappelijk onderzoek voorgesteld worden om het onderzoek naar deze structuur te helpen. Hierbij kan gedacht worden aan dendrochronologisch onderzoek indien beschoeiing of ander houtmateriaal aangetroffen wordt, ¹⁴C-dateringen voor bepaalde lagen indien geen vondstmateriaal aangetroffen wordt. Beloftevolle lagen kunnen eventueel door middel van macrorestenonderzoek verder geanalyseerd worden. Het lijkt voor elk van deze onderzoeksmethoden voldoende om 4 vermoedelijke hoeveelheden te voorzien.

7 Bibliografie

Online bronnen:

Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Historische stadskern van Dendermonde. Inventaris Onroerend Erfgoed [online]. <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140019> (geraadpleegd op 30 januari 25).

Centrale Archeologische Inventaris (CAI) 2017: Dendermonde [online], <https://cai.onroerenderfgoed.be/> (geraadpleegd op 1 februari 2017).

Geopunt Vlaanderen 2017 [online], <http://www.geopunt.be> (geraadpleegd op 30 januari 2016).

Het Stille Pand 2017: Dendermonde [online], <http://www.hetstillepand.be/dendermonde.html> (geraadpleegd op 31 januari 2017).

Inventaris Onroerend Erfgoed 2017a: Sint-Pieters- en Paulusabdij [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/48941> (geraadpleegd op 31 januari 2017).

Inventaris Onroerend Erfgoed 2017b: zwartzusterklooster [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/48940> (geraadpleegd op 31 januari 2017).

Monument Vandekerckhove: Weerkapporten Dendermonde-Stadhuis [online], <http://www.monarcho.be/web/monument/archeologie/public/document/documenten?globals=%7B%22ProjectId%22%3A%2201f84c41-5a41-40de-aa44-a4a60097096f%22%7D> (geraadpleegd op 31 januari 2017).

Publicaties:

Beeckman D. & Lambrechts G. (eds.) 2007: De Cop doorgespoeld, een 16^e-eeuwse beerputvulling anders bekeken, Archeologisch nieuws uit het Oud Land van Dendermonde, Drukkerij sintjoris nv, Merendree.

Beyaert M. et al. 2006: België in kaart. De evolutie van het landschap in drie eeuwen cartografie, Brussel: Uitgeverij Lannoo.

Bogemens F. 1996: Toelichting bij de Quartairgeologische Kaart: Kaartblad 23, Mechelen, Vlaamse overheid, Dienst Natuurlijke Rijkdommen.

Bosteels K. 1992.:Majolica en Faience uit de Dendermondse Kerkgracht. *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 11, pp.5–60.

Buffel P., Vandenberghen N. & Vackier M. 2009 *Toelichtingen bij de Geologische kaart van België: Kaartblad 23 Mechelen*, Brussel: Belgische Geologische Dienst

Buyse P. et al. 2007: *De Grote Markt van Dendermonde van boven tot onder bekeken*, Kleine Cultuurgids provincie Oost-Vlaanderen, Gent.

Heyvaert B. in prep.: Archeologische opgraving Dendermonde Begijnhof. Basisrapport Conceptversie. Monument Vandekerckhove Rapporten, Ingelmunster.

Dhanens E. 1961: Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen IV, Dendermonde.

De Geyter G. 1996: *Toelichting bij de Geologische kaart van België (Vlaams Gewest). Kaartblad 22: Gent*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap Afdeling Natuurlijke Rijkdommen en Energie

De Moor G. 2000: Toelichting bij de quartairgeologische kaart van België, Vlaams Gewest: Kaartblad 22 Gent, Gent: Vlaamse overheid, Dienst Natuurlijke Rijkdommen

De Moor G. & Mostaert F. 1993: Geomorfologische kaart van België 1:50000. Kaartblad Oostende, Leuven.

De Vlammick A. 1998: De stad en de heerlijkheid van Dendermonde: geschiedkundige opzoekingen, deel I, Familia et partria, Staden, reproductie van origineel uit 1866.

- Goudie Falkenbach E. et al 2012: Archeologisch onderzoek Dendermonde – site Mariatroon, Brusselsestraat/Zuidlaan, Antea Archeologie Rapporten 07/2012.
- Gullentops F. et al. 2001: Quaternary lithostratigraphic units (Belgium). *Geologica Belgica*, 4(1–2), pp.153–164.
- Janssens D., Janssens N. & Van Remoorter O. 2012: Archeologische prospectie met ingreep in de bodem aan de Oude Vest 10-18, Dendermonde, BAAC Vlaanderen Rapport 33, Gent.
- Laga P., Louwye S. & Geerts S. 2001: Paleogene and Neogene lithostratigraphic units (Belgium). *Geologica Belgica*, 4(1–2), pp.135–152
- Pee L. & Stroobants A. 1991: 500 jaar zwarte zusters te Dendermonde, Tentoonstellingscatalogus, Dendermonde.
- Pee L. 2003: De Dendermondse geestelijkheid in de schaduw van de Frygische muts - De geestelijkheid en de geestelijke instellingen in het decanaat Dendermonde tijdens de Franse overheersing (1792-1815). *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 22, pp.5–17.
- Stoops G. et al. 2016: Posteernestraat 2015 (Gent, O-VI). *Archaeologia Mediaevalis*, 39, pp.115-117.
- Stroobants A. 1981: Archeologisch onderzoek te Dendermonde (1980) (O.-VI.). *Archaeologia Mediaevalis*, 4, pp.41–42.
- Stroobants A. 1982: Archeologisch onderzoek te Dendermonde (O.-VI.). *Archaeologia Mediaevalis*, 5, pp.52–53.
- Stroobants A. 1983: Archeologisch onderzoek te Dendermonde. *Archaeologia Mediaevalis*, 6, pp.45–46.
- Stroobants A. 1984: Archeologisch onderzoek te Dendermonde (O.-VI.). *Archaeologia Mediaevalis*, 7, p.51.
- Stroobants A. 1990: Recuperatie van bodemvondsten te Dendermonde (O.-VI.). *Archaeologia Mediaevalis*, (13).
- Stroobants A. et al. 1981: Archeologische kroniek, Dendermonde 1979-1980. *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 5, p.199.
- Stroobants A. 2007: In vogelvlucht doorheen acht eeuwen ouderenzorg te Dendermonde. *Dendermondse museum- en archiefberichten*, 59, pp.3–5.
- Stroobants A. & Pee L. 1981: *De abdij van Zwijveke 1223-1981*, Dendermonde: Stad Dendermonde.
- Stroobants A. & Steyaert D. 1981: Bouwkundig onderzoek van het pand nr. 38 in het Sint-Alexiusbegijnhof te Dendermonde. *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 5, pp.81–96.
- Vanoverbeke R. et al. 2016: Van blekerij tot spinnerij. Archeologisch onderzoek aan de Burgstraat-Perkamentstraat te Gent, BAAC Vlaanderen Rapport 100, Gent.
- Van Ranst E. & Sys C. 2000: Eenduidige legende voor de digitale bodemkaart van Vlaanderen (Schaal 1:20 000). , (April), p.361.
- Van Remoorter O. 2017: 5.1 Aardewerk. In: Vervoort R., Archeologische opgraving Dendermonde-Brusselsestraat Fase II, 'Mariatroon', BAAC Vlaanderen Rapport 399, Gent.
- Velleman J. 2005: *Dendermonde, een morfologische geschiedenis* Onuitgegeven., Gent: Universiteit Gent.
- Verdonck A. & Deceuninck M. 2012: Stadhuis & historisch belfort te Dendermonde. Muurarcheologisch vooronderzoek, Gent (Gentbrugge): FENIKX bvba.

Verlaeckt K. 1999: Dendermonde archeologisch bekenen: een beknopte historiek. *VOBOV-Info*, 50, p.43.

Vervoort R. 2017:.. *Archeologische opgraving Dendermonde Brusselsestraat Fase II "Mariatroon,"* Gent (Mariakerke): BAAC Vlaanderen.

8 Lijst met figuren

Figuur 1: Situering van het onderzoeksgebied op orthofoto.	1
Figuur 2: Situering van het onderzoeksgebied op de topografische kaart.	3
Figuur 3: Situering van het onderzoeksgebied op de kadasterkaart.	4
Figuur 4: Situering van het onderzoeksgebied op de tertiairgeologische kaart.	5
Figuur 5: Plangebied op de quartairgeologische kaart 1:50.000.	6
Figuur 6: Plangebied op de bodemkaart van Vlaanderen.	8
Figuur 7: CAI-kaart van het onderzoeksgebied met de archeologische vindplaatsen in de omgeving.	11
Figuur 8: Zicht op het vernielde stadhuis met archiefkamer.	16
Figuur 9: Plangebied geplot op de gegeorefereerde kaart van A. De Vlaminck.	20
Figuur 10: Uitsnede van de kaart van Dendermonde uit 1550-1565 vervaardigd door Jacob van Deventer.	21
Figuur 11: Uitsnede uit de kaart van Jacob van Deventer met het onderzoeksgebied in rood aangeduid. Het Prinsenhof is in blauw aangeduid.	21
Figuur 12: Kaart van Dendermonde van V. de Plouich, naar J. Blaeu.	22
Figuur 13: Uitsnede uit de kaart van 1649, met zicht op de Vlasmarkt. In rood is het onderzoeksgebied ongeveer aangeduid.	23
Figuur 14: Projectgebied geprojecteerd op de Ferrariskaart.	24
Figuur 15: Onderzoeksgebied geprojecteerd op de Poppkaart.	25
Figuur 16: Uitsnede uit de kadasterkaarten met aanduiding van de overwelfde waterlopen. Waterloop nr. 19 is de oude Torregracht. De doorsnede van de gracht en de locatie van het onderzoeksgebied zijn in oranje aangeduid.	26
Figuur 17: Plot van de oude bebouwing zoals op de Poppkaart te zien (in lichtgroen), en de huidige bebouwing (in licht oranje). In blauw is de loop van de Torregracht/Vaardeken aangeduid.	27
Figuur 18: locatie van de aanwezige bomen geplot op de oude bebouwing (lichtgroen).	28
Figuur 19: Toekomstige verstoringen geplot op de kadasterkaart. De locatie van de rioleringsbuizen en leidingen zijn hierbij nog niet aangeduid, aangezien deze pas na een latere studie zullen bepaald worden.	29
Figuur 20: Inplanting proefsleuven en kijkvensters binnen het plangebied.	31
Figuur 21: Foto van profiel 3 in werkput 4 met aanduiding in rood van de grens tussen de antropogene lagen en de moederbodem.	33
Figuur 22: Aanduiding op de foto van profiel 2 in werkput 2 van de 19e-eeuwse lagen (boven de groene lijn) en de vermoedelijke 17e-18e eeuwse lagen (boven de rode lijn). Onder de rode lijn zijn de 14 ^e -eeuwse dempingspakketten van de stadsgracht zichtbaar.	34
Figuur 23: Vlakfoto van vlak 1 in werkput 1. De grote rechthoekige afvalkuilen zijn duidelijk zichtbaar. Rechts worden ze doorsneden door de insteek van een gresbuis.	36
Figuur 24: Coupefoto van spoor 1.2.	36
Figuur 25: Vlakfoto van muur 1.6, onderaan is de steunbeer duidelijk te zien.	37
Figuur 26: Detailfoto van de opbouw van muur 5.1	38
Figuur 27: Zicht op een deel van het niet getekende profiel van werkput 5. De dempingslagen van de stadsgracht zijn hier duidelijk zichtbaar. De muur is door deze lagen gezet.	38
Figuur 28: Vlakfoto van spoor 2.8. rechtsboven is de insteek (spoor 2.2) duidelijk afgelijnd te zien ten opzichte van een lichtere ophogingslaag. De goot is in de gedempte stadsgracht aangelegd.	39
Figuur 29: Aanduiding van de oude gebouwen op het sporenplan, de locatie van sporen 2.2 en 2.9 lijkt overeen te komen met het oude Gendarmeriegebouw.	40
Figuur 30: Coupefoto van spoor 2.5.	41
Figuur 31: Coupetekening van spoor 2.5.	41
Figuur 32: Profiel tekening van de gedeeltelijke coupe op de stadsgracht, bemerk vooral de afhellende lagen in het profiel, een indicatie van de dempingslagen in een gracht. De gearceerde	

delen zijn eerder ingestorte delen van het profiel of coupes. Vullingen 2 tem 12 zijn de laatmiddeleeuwse dempingslagen, vullingen 13 tem 16 zijn de postmiddeleeuwse ophogingslagen.	42
Figuur 33: Zicht op de verschillende dagzomende lagen van gracht 2.9, de gracht heeft een schuin verloop ten opzichte van de werkput. Links net naast het fotobordje is een van de lagen met zoetwaterslakjes zichtbaar.	43
Figuur 34: reconstructie van het verloop van de stadsgracht op basis van de veldgegevens.	45
Figuur 35: Aardewerk uit de dempingslagen van de stadsgracht (1-7) en uit laag 2.4 (8)	47
Figuur 36: Aardewerk uit spoor 2.5	48
Figuur 37: kaart met de advieszone voor het registreren van een lengteprofiel op de stadsversterking.	53

9 Bijlagen

9.1 Lijsten

9.1.1 Sporenlijst

9.1.2 Fotolijst

9.1.3 Vondstenlijst

9.1.4 Tekenvellen

9.2 Kaartmateriaal

9.2.1 Overzichtsplan vlak 1

9.2.2 Overzichtsplan vlak 2

9.2.3 Adviesplan

9.3 Digitale versie van het rapport, de bijlagen en het fotomateriaal

Bijlage 9.1.1. Sporenlijst																		
Spoor	Werkput	Vlak	Interpretatie	Vorm	Het/Hom	Heterogeniteit	Tint1	Kleur1	Tint2	Kleur2	Inclusie1	Inclusie2	Inclusie3	Inclusie4	Textuur	Spoorrelatie	Opmerkingen	Datering
S1.1	1	1	Kuil	Rechthoekig	Heterogeen	gevekt	Licht	BR	Donker	GR	BS	MO	SC	HK	ZS2		AW, afvalkuil?, subrecent	Post-Middeleeuws
S1.2	1	1	Kuil	Rechthoekig	Heterogeen	gevekt	Donker	GR	Licht	BR	BS	MO	SC	HK	ZS2		AW, afvalkuil?, subrecent	Post-Middeleeuws
S1.3	1	1	Kuil	Rechthoekig	Heterogeen	gevekt	Donker	GR	Licht	BR	BS	MO	SC	HK	ZS2		AW, afvalkuil?, subrecent	Post-Middeleeuws
S1.4	1	1	Kuil	Rechthoekig	Heterogeen	gevekt	Donker	GR	Licht	BR	BS	MO	SC	HK	ZS2		afvalkuil?, subrecent	Post-Middeleeuws
S1.5	1	1	Insteek	Lineair	Heterogeen	gevekt	Donker	GR	Licht	BR	BS	MO			ZS2	oversnijdt S1.1	oversnijdt afvalkuil S1.1, mogelijk sleuf van riolering?	Post-Middeleeuws
S1.6	1	1	Muur	Lineair													bakstenen muur, ZO-NW, 30cm breed, verspringing 10cm in Zuiden, aan westkant vertrappt de muur 2x met 5cm, muur is 1,5 steens breed, baksteen (19x9x5), zeer harde, witte kalkmortel)	Post-Middeleeuws
S1.7	1	1	Laag	Onregelmatig	Homogeen			BR			MO	BS	HK				ophooglaag	Post-Middeleeuws
S2.1	2	1	Riool	Rechthoekig													Bakstenen Rioolput, sluit mogelijk aan op S2.8 (goot), rode baksteen (17,5x8,5x5), witte, zandige kalkmortel, baksteen is zelfde als achtergevel klooster (na WO1)	Post-Middeleeuws
S2.2	2	1	Insteek	Rechthoekig	Homogeen		Donker	GR		BR	BS	MO	HK		ZS2	insteek van S2.1, doorsnijdt S2.3 en 2.4	Insteek S2.1 loopt nog tot circa 30 cm onder vlak 1 door, getrappt profiel	Post-Middeleeuws
S2.3	2	1	Laag	Onregelmatig	Heterogeen	gevekt		BR	Licht	BR	BS	HK			ZS3		zeer nat, fettig kleig zand met spikkeltjes BS en HK	
S2.4	2	1	Laag	Onregelmatig	Heterogeen	gevekt		BR	Donker	BR	BS						ophooglaag	
S2.5	2	1	Kuil	Ovaal	Homogeen		Donker	BR			BTO	AW	BM	HK		doorsnijdt S2.3, 2.4, 2.5 en 2.6	afvalkuil, redelijk rond, concentratie van afvalmateriaal	
S2.6	2	1	Laag	Onregelmatig	Homogeen		Donker	BR			BS	BTO	MO	HK			dempingslaag gracht 2.9	
S2.7	2	1	Laag	Onregelmatig	Homogeen		Donker	BR			BS	MO	HK				dempingslaag gracht 2.9	
S2.8	2	1	Riool	Lineair													Bakstenen afwateringsgoot, lijkt aan te sluiten op S2.1; rood-oranje bakstenen (17x7x?), harde kalkmortel; blijft water uit opwellen	
2.9	2	2	Gracht	Lineair	Heterogeen	gelaagd	Donker	GR	Donker	BR	BS	SC	HK	NS			Gracht, lijkt ZW/NO te lopen, verschillende lagen, gaande van BR/GR tot GR/BL en donker GR, zie profiel 2	Middeleeuws
3.1	3	1	Greppel	Lineair	Heterogeen	gevekt	Donker	GR	Licht	BR	FE							
3.2	3	1	Kuil	Ovaal	Heterogeen	gevekt	Licht	GR	Licht	GE	FE						sterk gevekte vulling met brokken moederbodem, ontginningskuil? Cfr S4.8	
3.3	3	1	laag	Onregelmatig	Heterogeen	gevekt	Licht	GE	Licht	GR	FE	HK	AW				sterk waterhoudende laag, zit ook in WP4	
4.1	4	1	Kuil	Ovaal	Homogeen		Donker	BR										
4.2	4	1	laag	Onregelmatig	Homogeen		Licht	BR		GE	BS	HK					ophooglaag	
4.3	4	1	Laag	Onregelmatig	Heterogeen	gevekt		GE	Donker	BR	BS	HK					ophooglaag	
4.4	4	1	Greppel	Lineair	Heterogeen	gevekt		BR	Donker	BR	BM	HK	AW				mogelijk greppel	
4.5	4	1	Greppel	Lineair	Homogeen		Licht	GR	Donker	BR	BM	HK	AW				mogelijk greppel	
4.6	4	1	kuil	Ovaal	Homogeen			RO			BM						puinkuil	
4.7	4	1	kuil	Ovaal	Homogeen		Donker	GR										
4.8	4	2	Kuil	Ovaal	Homogeen		Licht	GR			BS						ontginningskuil	
4.9	4	2	Greppel	Lineair	Heterogeen	gevekt	Donker	GE	Licht	GR	FE						mogelijk natuurlijk, roestplekjes, niet geheel duidelijk	
5.1	5	1	Muur	Lineair													bakstenen muur, ZW-NO, oranje baksteen (18,5x8,5x5), harde witte kalkmortel, 56cm hoog bewaarde muur en daaronder 40cm puinfundering met baksteen en natuursteen. Breedte is 58, verspringt enkele malen naar beneden toe, telkens halve steen, westzijde glad, oostzijde met uitkringen	
5.2	5	1	Gracht	Lineair	Heterogeen	gelaagd	Donker	GR	Donker	BR	BS	SC	HK	NS			Gracht, lijkt ZW/NO te lopen, verschillende lagen, gaande van BR/GR tot GR/BL en donker GR, profiel kon niet ingetekend worden wegens instortingsgevaar, lichte helling in richting Oude Vest	

Bijlage 9.1.2. Fotolijst
DENZWA-omgeving-001.JPG
DENZWA-omgeving-002.JPG
DENZWA-omgeving-003.JPG
DENZWA-omgeving-004.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Overzicht-001.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Overzicht-002.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Overzicht-003.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Overzicht-004.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Overzicht-005.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Profiel 1-001.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Profiel 1-002.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Spoor 2-Coupe-001.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Spoor 2-Coupe-002.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Spoor 5- Detail-001.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Spoor 5- Detail-002.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Spoor 6-Detail-001.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Spoor 6-Detail-002.JPG
DENZWA-WP1-VL1-Spoor 6-Detail-003.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Overzicht-001.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Overzicht-002.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Overzicht-003.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Overzicht-004.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Overzicht-005.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Overzicht-006.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Overzicht-007.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Overzicht-008.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Overzicht-009.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Spoor 5-Coupe-001.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Spoor 5-Coupe-002.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Uitbreiding-Overzicht001.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Uitbreiding-Overzicht002.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Uitbreiding-Overzicht003.JPG
DENZWA-WP2-VL1-Uitbreiding-Overzicht004.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Overzicht-001.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Overzicht-002.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Overzicht-003.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-001.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-002.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-003.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-004.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-005.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-006.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-007.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-008.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-009.JPG
DENZWA-WP2-VL2-Profiel 2-010.JPG
DENZWA-WP3-VL1-Overzicht-001.JPG
DENZWA-WP3-VL1-Overzicht-002.JPG
DENZWA-WP3-VL1-Overzicht-003.JPG

Bijlage 9.1.2. Fotolijst
DENZWA-WP3-VL1-Overzicht-004.JPG
DENZWA-WP4-VL1-Overzicht-001.JPG
DENZWA-WP4-VL1-Overzicht-002.JPG
DENZWA-WP4-VL1-Overzicht-003.JPG
DENZWA-WP4-VL1-Overzicht-004.JPG
DENZWA-WP4-VL1-Overzicht-005.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Overzicht-001.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Overzicht-002.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Overzicht-003.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Profiel 3-001.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Profiel 3-002.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Profiel 3-003.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Profiel 3-004.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Profiel 3-005.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Profiel 3-006.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Profiel 3-007.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Spoor 8-Coupe-001.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Spoor 8-Coupe-002.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Spoor 8-Coupe-003.JPG
DENZWA-WP4-VL2-Spoor 8-Coupe-004.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-001.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-002.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-003.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-004.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-005.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-006.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-007.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-008.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-009.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-010.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-011.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-012.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-013.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-014.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-015.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-016.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-017.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-018.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-019.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-020.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Profiel 4-021.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Spoor 1-Detail-001.JPG
DENZWA-WP5-VL1-Spoor 1-Detail-002.JPG

Bijlage 9.1.3. Vondstenlijst								
Vondst	WP	Vlak	Spoor	Vulling	Categorie	Context	Aanvullende info	Datum
1	1	1	2		AW	COUPE		7/03/2017
1	1	1	2		GLAS	COUPE	drie fragmenten glas	7/03/2017
2	2	2	Profiel 2	1	AW	COUPE		7/03/2017
2	2	2	Profiel 2	1	MET	COUPE	één vork	7/03/2017
3	1	1	3		AW	AAVL		7/03/2017
4	1	1	1		AW	AAVL		7/03/2017
5	2	2	Profiel 2	6+7	AW	COUPE		7/03/2017
5	2	2	Profiel 2	6+7	BOT	COUPE	1 fragment	7/03/2017
5	2	2	Profiel 2	6+7	MET	COUPE	slak	7/03/2017
6	4	1	5		AW	AAVL		7/03/2017
6	4	1	5		BOT	AAVL	1 fragment	7/03/2017
7	2	1	5		AW	AAVL		7/03/2017
7	2	1	5		GLAS	AAVL	1 bodemfragment	7/03/2017
7	2	1	5		BOT	AAVL	16 fragmenten	7/03/2017
8	3	1	3		AW	AAVL		7/03/2017
8	3	1	3		BOT	AAVL	1 fragment	7/03/2017
9	2	2	9		AW	AAVL	in extra sleuf wp2	7/03/2017
10	2	1	6		AW	AAVL		7/03/2017
10	2	1	6		BOT	AAVL		7/03/2017
11	4	1	4		AW	AAVL		7/03/2017
11	4	1	4		MET	AAVL	slak	7/03/2017
12	2	1	4		AW	AAVL		7/03/2017
12	2	1	4		MET	AAVL	1 musketbol	7/03/2017
13	2	2	profiel 2	11	AW	COUPE		7/03/2017
13	2	2	Profiel 2	11	BOT	COUPE	2 fragmenten	7/03/2017
14	2	2	Profiel 2	10	AW	COUPE		7/03/2017
14	2	2	Profiel 2	10	BOT	COUPE	5 fragmenten	7/03/2017

Bijlage 9.1.4. Tekenvellen						
Tekenvel	Formaat	WP	Inhoud	Datum aanmaak	Gecontroleerd	Gescand
1	A3	1	Profiel+Beschrijving	7/03/2017	8/03/2017	Ja
2	A3	2+4	Profiel+Beschrijving	7/03/2017	8/03/2017	Ja
3	A3	2	Coupe, Profiel+beschrijving	7/03/2017	8/03/2017	Ja

